

Utjecaj civilnog društva na razvoj participativne demokracije u EU

Žunić, Mateo

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:454495>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-13**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA

Mateo Žunić

**UTJECAJ CIVILNOG DRUŠTVA NA RAZVOJ
PARTICIPATIVNE DEMOKRACIJE U EU**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA
DIPLOMSKI STUDIJ SOCIJALNOG RADA

Mateo Žunić

**UTJECAJ CIVILNOG DRUŠTVA NA RAZVOJ
PARTICIPATIVNE DEMOKRACIJE U EU**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Danijel Baturina

Zagreb, 2023.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. DEMOKRACIJA.....	3
2.1. Participativna demokracija.....	7
3. DEMOKRACIJA U EU.....	10
3.1. Participativna demokracija u EU	13
4. CIVILNO DRUŠTVO	16
4.1. Djelovanje civilnog društva	20
5. UTJECAJ CIVILNOG DRUŠTVA NA RAZVOJ PARTICIPATIVNE DEMOKRACIJE U EU U ZADNJA TRI DESETLJEĆA.....	24
5.1. Razdoblje nakon Ugovora iz Maastrichta (7.2.1992.-25.7.2001.).....	24
5.2. Razdoblje nakon Bijele knjige o vladavini (25.7.2001.-1.12.2009.)	28
5.3. Razdoblje nakon Ugovora iz Lisabona (1.12.2009.-2022.)	31
5.4. Online konzultacije	33
6. DISKUSIJA	37
7. ZAKLJUČAK.....	42
LITERATURA:	44

Utjecaj civilnog društva na razvoj participativne demokracije u EU

Sažetak:

Problematika participativnosti građana u Europskoj uniji obuhvaća niz izazova koji otežavaju uključivanje građana u političke procese EU-a. Iako EU teži demokraciji, postoji percepcija da građani nisu dovoljno uključeni i informirani o politikama i odlukama EU-a što stvara osjećaj demokratskog deficita. Odluke EU-a su često teško razumljive i kompleksne što otežava građanima praćenje procesa EU-a te odaje dojam nedostatka transparentnosti. Isto tako nedostaje dovoljno efikasnih i direktnih mehanizama za uključivanje građana u proces donošenja politika. Kako bi se riješila ova problematika potrebno je jačanje demokratske legitimnosti EU-a, povećanje transparentnosti te korištenje tehnologije za bolju komunikaciju s građanima i edukaciju o EU. Ključnu ulogu u suočavanju s navedenim izazovima ima civilno društvo. Ono utječe na razvoj participativne demokracije u EU kroz aktivnosti zagovaranja, lobiranja, sudjelovanja u radnim skupinama, konzultacijama, javnim raspravama te demonstracijama. Organizacije civilnog društva često predstavljaju glas građana pred institucijama EU-a te pomažu u oblikovanju zakonodavstva i politika koje odražavaju potrebe i vrijednosti europskih građana. Cilj ovog rada je prikazati kakav su utjecaj imale organizacije civilnog društva u razvoju participativne demokracije u EU, zadnja tri desetljeća. Uz pomoć komparativno historijske analize prikazane su uloge OCD-ova koje su podijeljene u tri vremenska razdoblja, počevši s Ugovorom iz Maastrichta, zatim Bijelom knjigom o vladavini te Ugovorom iz Lisabona. Analiza je pokazala da je utjecaj civilnog društva u razdoblju nakon Ugovora iz Maastrichta bio srednje jačine jer tada participativni diskurs bio na početku. Zatim nakon Bijele knjige o vladavini utjecaj je bio jak zbog povećanja konzultacija s EU komisijom te u razdoblju nakon Ugovora iz Lisabona utjecaj je bio srednje jak jer se promijenio fokus s ekskluzivnih konzultacija s OCD-ovima prema modelu otvorenih konzultacija.

Ključne riječi: organizacije civilnog društva, participativna demokracija, Europska unija.

The influence of civil society on the development of participatory democracy in the EU

Abstract:

The issue of citizen participation in the European Union (EU) encompasses a range of challenges that hinder citizens' involvement in EU political processes. Although the EU aspires to democracy, there is a perception that citizens are not adequately engaged and informed about EU policies and decisions, leading to a sense of democratic deficit. EU decisions are often complex and hard to comprehend, making it difficult for citizens to follow EU processes and giving the impression of a lack of transparency. Additionally, there is a shortage of efficient and direct mechanisms for citizen involvement in policy-making. To address these issues, it is necessary to strengthen the democratic legitimacy of the EU, enhance transparency, utilize technology for better communication with citizens, and provide education about the EU. Civil society plays a pivotal role in tackling these challenges. It influences the development of participative democracy in the EU through advocacy, lobbying, participation in working groups, consultations, public debates, and demonstrations. Civil society organizations often represent the voice of citizens before EU institutions and help shape legislation and policies that reflect the needs and values of European citizens. This paper aims to illustrate the impact of civil society organizations on the development of participative democracy in the EU over the past three decades. Through comparative historical analysis, the roles of civil society organizations are divided into three temporal periods, starting with the Maastricht Treaty, followed by the White Paper on European Governance, and concluding with the Lisbon Treaty. The analysis revealed that the influence of civil society during the post-Maastricht Treaty period was moderate, as participatory discourse was in its infancy. Subsequently, after the White Paper on European Governance, the influence became strong due to increased consultations with the EU Commission. In the period following the Lisbon Treaty, the influence remained moderate as the focus shifted from exclusive consultations with civil society organizations to an open consultation model.

Key words: civil society organizations, participatory democracy, European Union.

Izjava o izvornosti

Ja, Mateo Žunić pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključivi autor diplomskog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristio drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Ime i prezime: Mateo Žunić

Datum: 2.10.2023.

1.UVOD

Iako narod ima priliku izabrati svoje predstavnike svakih nekoliko godina te u tom smislu vlast pripada narodu, svejedno postoji potreba da se predstavnička demokracija nadopuni participativnom demokracijom. Participativna demokracija je važna zato što pruža različite oblike legitimizacije politika te tako približava modele vladanja bliže demokratskom idealu, za i od naroda (Ward Den Dooven, 2022).

Na početku 21.stoljeća, mnogo je pažnje posvećeno organizacijama civilnog društva (OCD) u kontekstu demokratskog deficita EU. Ideja jest da bi se uključivanjem OCD-ova u postojeći model predstavničke demokracije, povećala prilika za građane da utječu na politike na razini EU. Participativna demokracija ne bi zamijenila predstavničku demokraciju već bi je komplimentirala (Zeegers, 2016). Participativna demokracija je barem djelomično odgovor na nedostatke reprezentativne demokracije. Smanjenje izlaznosti birača te povećanje nepovjerenja prema izabranim tijelima zbog njihovog slabog odaziva na zahtjeve građana predstavljaju neke od problema postojećeg demokratskog sustava (Ward Den Dooven, 2022).

OCD-ovima je dodijeljena uloga kompenzatora za institucionalne i društvene nedostatke europskih političkih stranaka te za nedostatak europskog demosa (Kröger, 2008). Od OCD-ova se očekuje da stvore javni prostor u kojem bi zajedno tražili rješenja za ekonomske i društvene probleme u EU te da drže institucije EU-a odgovornima prema širokom spektru interesa koje OCD-ovi zastupaju (Zeegers, 2016).

Cilj ovog rada je istražiti utjecaj civilnog društva na razvoj participativne demokracije u EU u zadnja tri desetljeća. Glavna teza rada jest da civilno društvo igra ključnu ulogu u stvaranju ovakve vrste demokracije, gdje građani imaju mogućnost iznošenja vlastitih stavova i mišljenja i time utječu na formiranje političke i društvene stvarnosti. Pokušat će se prikazati koje deficite i potencijale posjeduju organizacije civilnog društva u kontekstu razvoja participativne demokracije u EU u zadnja tri desetljeća. Rad će kombinacijom komparativne i historijske analize kroz vremenski period te na temelju relevantne literature, iznijeti spoznaje i zaključiti kakve je naravi utjecaj civilnog društva i da li on uopće postoji u kontekstu razvoja participativne demokracije u EU.

Komparativno historijska analiza je istraživačko područje koje karakterizira upotreba sistemske usporedbe i analize procesa kroz vrijeme, kako bi se objasnili veliki društveni ishodi poput revolucija, političkih režima i socijalnih država. Njome dolazimo do znanja koje se sastoji od deskriptivnih nalaza, uzročnih nalaza te metateorijskih formulacija (Mahoney & Rueschemeyer, 2003).

Mnogi znanstvenici su uz pomoć komparativno historijske analize nastojali dokučiti porijeklo i funkcioniranje demokratskih i autoritarnih režima. U kontekstu deskriptivnih nalaza, ova metoda je pomogla formulirati osnovne koncepte i konceptualne tipologije koje omogućuju znanstvenu komunikaciju između istraživača (Mahoney & Rueschemeyer, 2003). Primjerice formulirano je nekoliko hipoteza koje objašnjavaju valove demokratizacije. Za razliku od devetnaestog i ranog dvadesetog stoljeća, kada je demokratizacija bio postupan i spor proces, krajem dvadesetog stoljeća ona je često brza i dramatična promjena te se nerijetko dešava u svega nekoliko mjeseci. Ova razlika je usko povezana sa širenjem znanja o demokratskim institucijama, normama koje podržavaju demokraciju te akterima i institucijama koje su sposobne održavati demokratsko ponašanje (Mahoney & Rueschemeyer, 2003). Koristit će se historijska analiza kroz vremenski period jer će se pokušati zabilježiti aktivnosti koje su provedene od strane OECD-ova, a imale su utjecaja na razvoj participativne demokracije, u razdoblju tijekom tri desetljeća u EU. Zatim će se komparativnom analizom usporediti promjene i događaji pojedinih istraživanih vremenskih razdoblja ne bi li se istražile sličnosti i razlike u njihovim razvojjima.

Nakon uvodnog pregleda teorija i definicija vezanih uz demokraciju i participativnu demokraciju, iznijet je kratki pregled razvoja demokracije u EU te razvoja participativne demokracije u EU u normativnom smislu. Zatim slijedi pregled nekoliko definicija civilnog društva. Nadalje, prikaz uloge OECD-ova podijeljen je u tri vremenska razdoblja, počevši s Ugovorom iz Maastrichta, zatim Bijelom knjigom o vladavini te Ugovorom iz Lisabona. U tom prikazu prezentirani su veći OECD-ovi koji su izveli konkretne, nedvosmislene aktivnosti vezane uz razvoj participativne demokracije u EU.

Podjela na vremenska razdoblja temelji se na relevantnosti dokumenata u kontekstu razvoja participativne demokracije u EU, uočenoj pri analiziranju literature.

2. DEMOKRACIJA

Klasična atenska demokracija smatra se najranijim primjerom demokracije u zapadnom svijetu. Jedan od istaknutijih državnika toga doba (5.stoljeće prije Krista) u Ateni bio je Periklo. Periklo je u svom „Pogrebnom govoru“, koji je u to vrijeme imao ulogu svojevrsnog „javnog rituala“, nakon prve od bitaka u Peloponeškom ratu, istaknuo važnost demokratskih ideala (Fordham University, 2000).

Iako je koncept demokracije i političke participacije postojao i prije Perikla, njegov govor, koji je rekonstruirao antički povjesničar Tukidid, značajan je zbog svog utjecaja na suvremene ideje o demokraciji, promocije demokratskih ideala te na kraju i zbog same Periklove snažne retorike. Imao je značajan utjecaj na promoviranje demokratskih ideala te je smatran važnom političkom osobom u klasičnoj atenskoj demokraciji tj. njezinom „zlatnom dobu“ (Blaug i Schwarzmantel, 2000). Aristotel je nadalje u svojem djelu „Politika“ ponudio nijansirani pogled na demokraciju ukazivajući na potencijalne izazove demokracije te njezine socijalne temelje nudeći kritičku analizu njezine prirode i njenih implikacija. Istaknuo je potencijalne zamke demokracije poput mogućnosti da se pretvori u despotizam ili da se zanemaruju granice zakona bez razmatranja općeg dobra (Blaug i Schwarzmantel, 2000).

Sredinom 18.stoljeća Jean-Jacques Rousseau napisao je „Društveni Ugovor“ koji je postavio temelje za razvoj moderne teorije demokracije. U njemu je naglasio značaj narodnog suvereniteta te opće volje i socijalnog ugovora kao temelje pravednog političkog uređenja (Posavec, 1990). Po njemu društveni ugovor predstavlja odricanje pojedinaca od njihove prirodne slobode i stavljanje pod autoritet opće volje koja predstavlja zajedničke interese zajednice (Blaug i Schwarzmantel, 2000). Alexis de Tocqueville u svom djelu „Demokracija u Americi“ pak naglašava važnost jednakosti uvjeta i uvjerenje u jednakovrijednost pojedinaca u društvu. Za njega je značajna uloga građanskih i lokalnih zajednica u poticanju građanskog angažmana i sprječavanju tiranije većine. Njegovo je djelo ponudilo vrijedan uvid u jakosti i slabosti demokratskih sustava (Blaug i Schwarzmantel, 2000).

60-ih godina 20.stoljeća njemački sociolog Jürgen Habermas u središte diskursa o demokraciji postavlja inkluzivni javni dijalog. On smatra da je rasprava, argumentacija i razmjena različitih stajališta među građanima u procesu donošenja političkih odluka fundament demokratskog uređenja. U svojem radu ističe ulogu javne

sфере, svojevrsnog prostora za razmjenu različitih stajališta kao krucijalne odrednice zdrave demokracije. Habermas vidi demokraciju kao rastući projekt koji zahtjeva aktivnu građansku participaciju i daljnji razvoj demokratskih institucija (Resse-Schäfer, 2004). Prema Robertu Putnamu demokracija će se uspješno razviti ukoliko postoje mreže komunikacije, norme i međusobno povjerenje unutar neke zajednice što on naziva socijalnim kapitalom. Za njega demokracija nisu samo formalne institucije i procedure već društvene veze i međusobna kooperacija (Weale, 1999).

Demokracija je prema Weale (2007:19): „oblik vladavine u kojem javna politika ovisi na sustavan, iako ponekad neizravan način o javnom mnijenju“. Postoje različiti pristupi prema demokraciji te se ona može manifestirati u različitim formama (Weale, 2007). Neki od oblika su direktna, reprezentativna, parlamentarna, predsjednička, konstitutivna te participativna demokracija.

Prema Diamond i Morlino (2005), minimum koji svaki demokratski sustav mora zadovoljiti jest: opće pravo glasa za odrasle osobe, redovite, slobodne i pravedne izbore, više od jedne ozbiljne političke stranke te alternativne izvore informacija. Isto tako, formalne demokratske institucije moraju biti suverene, ne smiju biti okupirane i ograničene od strane elite ili nekih drugih vanjskih čimbenika koji nisu direktno ili indirektno odgovorni prema građanima. Nadalje kako bi izbori uistinu bili smisleni, slobodni i pravedni, trebao bi postojati određeni oblik civilne i političke slobode, izvan ponuđene izborne arene, gdje se građani mogu okupiti i organizirati oko zajedničkih političkih stajališta i interesa (Diamond i Morlino, 2005). Izbori jesu vrsta mehanizma koji podržava i provodi demokraciju jer redoviti i slobodni izbori omogućuju građanima da odaberu svoje predstavnike te da izraze svoje preference i pozovu svoju vladu na odgovornost (Dahl i sur., 2003).

Nakon zadovoljenja ovih minimalnih uvjeta, idealni oblik demokracije trebao bi omogućiti političku i civilnu slobodu, kontrolu nad donošenjem javnih politika i dužnosnicima, političku jednakost te šire standarde transparentnosti, odgovornosti i zakonitosti (Diamond i Morlino, 2005). Neki od ključnih karakteristika demokratskih sustava jesu: participacija, vladavina prava, zaštita prava i sloboda, pluralizam i raznolikost, odgovornost i transparentnost te sustav provjere i ravnoteže (Innerarity, 2018).

Participacija omogućuje građanima da sudjeluju u procesu donošenja odluka kroz glasanje, izražavanje svojih stavova te sudjelovanje u političkim aktivnostima (Innerarity, 2018). Ona omogućuje građanima da glasaju, organiziraju, lobiraju, zagovaraju te da protestiraju za svoje interese. Participacija je u ovom smislu usko povezana s političkom jednakošću jer nejednakost u pristupu političkim resursima otežava određenim skupinama građana, primarno onima nižeg ekonomskog statusa, da ostvare svoje demokratska participativna prava. Temeljni uvjet za rasprostranjenu participaciju jest obrazovanje o političkim procesima, ključnim pitanjima i problemima (Diamond i Morlino, 2005).

Vladavina prava omogućuje svakom građaninu da je ispred zakona jednak. Svaki se zakon mora donijeti i provoditi sa svrhom zaštite individualnih prava te osiguranjem pravde i poštenja (Innerarity, 2018). Učinkovita vladavina prava je neophodna za demokratske sustave jer u jednu ruku osigurava kroz mehanizme politički neutralnog i neovisnog sudstva, obranu građanskih prava i jednak status za sve, ispred zakona i u političkoj areni. Sloboda, jednakost i odgovornost su van dosega ukoliko vladavina prava nije efikasna (Diamond i Morlino, 2005).

Zaštita prava i sloboda u demokraciji je važna zbog osiguranja različitih oblika sloboda i prava poput slobode govora, okupljanja, religijskog opredjeljenja...Ova su prava zaštićena ustavom te se ne mogu samovoljno oduzeti. Demokratski sustavi prepoznaju i poštuju raznolikost mišljenja, stavova i interesa unutar društva, omogućuju miroljubivu koegzistenciju različitih grupa te promoviraju otvoreni dijalog i debatu (Innerarity, 2018). Dobar demokratski sustav jest sustav u kojem građani, udruženja i zajednice uživaju slobode i političku jednakost te gdje građani imaju pravo evaluirati vlast o pružanju sloboda i jednakosti, sukladno vladavini prava (Diamond i Morlino, 2005).

Kada je riječ o odgovornosti i transparentnosti, izabrani dužnosnici su odgovorni pred ostalim građanima. Od njih se očekuje da obavljaju svoju dužnost u skladu s općim interesom javnosti i mogu biti pozvani na odgovornost kroz izbore ili neke druge mehanizme. Načelo transparentnosti osigurava nadzor nad postupcima vlade (Innerarity, 2018). Građani i njihove organizacije i stranke vrše nadzor nad učinkovitošću i pravednošću u provođenju zakona, efikasnosti vladinih odluka te odgovornošću i responzivnošću odabranih dužnosnika (Diamond i Morlino, 2005).

Sustav provjere i ravnoteže osigurava neovisno sudstvo, slobodu medija i prevenira koncentraciju moći (Innerarity, 2018). Građanima mora zakonom biti omogućeno da zatraže i prime informacije o svim funkcijama i odlukama vlade, ukoliko to nije pitanje nacionalne sigurnosti ili ono neće povrijediti individualna prava ili načelo privatnosti. Javno dostupne informacije o financijama, nabavi i ugovorima vlade, važne su u borbi protiv korupcije (Diamond i Morlino, 2005). Sustav provjere i ravnoteže se osigurava mehanizmom podjele moći koji dijeli funkcije vlade u nekoliko različitih grana poput izvršne, zakonodavne i sudske vlasti (Dahl i sur., 2003).

Prema demokratskom indeksu (2022) koji ispituje izborne procese i pluralizam, funkcioniranje vlade, političku participaciju, političku kulturu i građanske slobode, u gotovo svim državama svijeta, 72 od 167 ispitanih država se može smatrati demokracijama. Prisutan je trend stagnacije u rezultatima u odnosu na 2021.godinu. Ovo je sumoran rezultat, uzimajući u obzir da se većina država 2022.godine odmakla od represije individualnih sloboda koja je karakterizirala pandemijsko razdoblje u 2020. i 2021.godini. S iznimkom zapadne europskih država, koje su poboljšale svoj rezultat, ostale države više manje stagniraju (Democracy Index, 2023).

Rat u Ukrajini je jedan od najvećih događaja u 2022.godini. Rusija je zabilježila najveći pad u demokratskom indeksu u 2022.godini te kao takva poprima obilježja diktature. To je zabrinjavajući podatak, jer je Rusija uz Kinu, čiji već ionako nizak indeks i dalje nastavlja padati, dom za više od 20% svjetskog stanovništva (Democracy Index, 2023).

Prema V-dem (2022) bazi podataka, razina demokracije u 2021. je pala na razine iz 1989.godine. Smanjio se broj liberalnih demokracija na njih 34. Tako mala brojka nije bila od 1995.godine. Povećao se broj diktatura s 25 na 30 između 2020. i 2021. godine. Zabilježeno je 35 država koje pate od značajnog pada u slobodi izražavanja zbog restrikcija nacionalnih vlada dok ih je prije deset godina bilo samo pet. Šest od 27 članica EU poprima obrise autokracije. Unija se trenutno suočava s vlastitim valom autokratizacije. Predvodnici ovog vala su Mađarska i Poljska dok se on pojavljuje i u Sloveniji, Hrvatskoj, Češkoj i Grčkoj (Democracy report, 2022).

Za ovaj rad bit će potrebno pobliže se upoznati s pojmom participativne demokracije pa će se u sljedećem potpoglavlju navesti njene osnovne značajke.

2.1. Participativna demokracija

Svaki oblik demokracije je u određenoj mjeri participativan, minimalno ukorijenjen u društvenom ugovoru. U suvremeno vrijeme, demokracija je zbog glomaznosti prostora koje zauzima, postala više reprezentativna negoli participativna čime je participativna demokracija postala neka vrsta alternativnog oblika demokracije (Barber, 2015). Šezdesetih godina, rasprava o participativnim elementima i tehnikama našla je svoje mjesto u diskursu o procesu donošenja politika u različitim sektorima i domenama politike diljem svijeta. Ovaj se trenutak naziva participativnim obratom i temelji se na kritici liberalne i reprezentativne demokracije (Bherer i sur., 2016). Jean-Jacques Rousseau i Robert Michels su shvaćali da element predstavnštva poništava demokratski princip jer odvaja građane od procesa zakonodavstva (Barber, 2015). Ovaj politički projekt zahtijevao je radikalizaciju demokratskih praksi i redefiniranje javne sfere s ciljem transformacije nejednakih odnosa između države i društva i emancipacije i osnaživanja građana u svakoj sferi njihovog života. Radikalna dimenzija emancipacije i egalitarnosti u participativnim mehanizmima teško se dostiže zbog velikog broja različitih konteksta diljem svijeta u kojima se pojavljuju (Bherer i sur., 2016).

Raspravu o participativnoj demokraciji započela je Carole Pateman u „*Participation and Democratic Theory*“ (1970) suprotstavljajući se Schumpeterovoj teoriji demokracije koji klasične teorije demokracije naziva utopističkim i empirijski neutemeljenim (Cipek, 2015). Pateman navodi kako je Schumpeter izostavio teorijski doprinos Rousseaua i J.S.Milla zanemarujući osnovnu ulogu demokracije a to je da su građani njeni krucijalni sudionici te kao ključne ideje navodi obrazovnu ulogu građanske participacije, jačanje osjećaja slobode, osnaživanje pripadnosti političkoj zajednici te jačanje društvene solidarnosti (Cipek, 2015).

Prema Cipek (2015) *vox populi* u predstavničkoj demokraciji je primarno zatočen entitet od strane ekonomskih i političkih elita te je to temelj suvremenog diskursa o participativnoj demokraciji. Čelnici političkih stranaka postali su alijenirana politička kasta koja ne djeluje po načelu općeg dobra već gramzljivo i isključivo rade u korist osobnog interesa (Cipek, 2015). Problem predstavničke demokracije „rodno je mjesto teorije participativne demokracije.“ (Cipek, 2015:1).

Participativna demokracija je rezultat razvoja malih zajednica koje su posvećene postizanju jednakosti i ne-eksploatacijskih društvenih odnosa i njihovog spajanja u veće kolektive. Praksa participativne demokracije zahtjeva da se odnosi moći temelje na savjesnoj uporabi moralnih načela članova kako bi se kolektivno djelovanje usmjerilo prema pravednijim društvenim odnosima (Wolfe, 1985).

Sherry Arnstein je još 1969.godine opisala "ljestve participacije". Na dnu se nalazi "ne-participacija", gdje građani nemaju nimalo utjecaja, te se pomicanjem prema gore, javljaju razni oblici participacije poput informiranja i konzultacija gdje su građani informirani ili imaju mogućnost iznošenja stavova ali uz minimalan utjecaj na proces donošenja odluka. Na vrhu se nalazi "kontrola građana" što znači da građani kroz različite oblike participacije mogu stvoriti partnerstvo s donositeljima odluka, imaju određenu razinu moći te imaju određenu kontrolu nad odlukama i resursima (Arnstein, 1969). Prema Cornwall (2008) ova tipologija s kraja 60-ih godina prošlog stoljeća i dalje sadrži dozu suvremene relevantnosti.

Još jednu značajnu tipologiju prema Cornwall (2008) ponudio je Jules Pretty. Pretty (1995) je izradio svoju tipologiju participacije gdje razlikuje njene različite oblike ovisno o karakteristikama koje sadrži te stoga navodi: manipulativnu participaciju gdje građani i njihovi predstavnici nemaju prave moći u donošenju odluka, pasivnu participaciju gdje ljudi sudjeluju tek nakon što su odluke već donesene, participaciju po konzultacijama gdje su stavovi građana ispitani putem konzultacija, interaktivnu participaciju koja dopušta organizacijama kontrolu nad odlukama na lokalnoj razini te samomobilizaciju koju karakterizira preuzimanje inicijative, prikupljanje potrebnih kontakata za resurse i tehničku podršku te održavanje kontrole nad tim resursima od strane građana.

Ključni akteri participativne demokracije upravo jesu građani. Građanstvo je koncept koji individui dodjeljuje ekonomska, socijalna i politička prava integrirajući ga u društvo nudeći mu osjećaj pripadnosti. Ono uključuje mogućnost aktivnog sudjelovanja u procesu demokratskog donošenja odluka te jednak pristup svim dostupnim resursima u društvu. Uz prava, građani imaju i dužnosti poput financiranja javnih službi kroz proces oporezivanja te poštivanja pravnih normi. Sam koncept biva konstantno reevaluiran kroz razne oblike participacija i dijaloga u svakodnevnom životu no pitanje je koliko je realistično da individua izvrši utjecaj na prava i dužnosti

koja su joj dodijeljena građanstvom (Boje, 2021). U tom smislu pojam aktivnog građanstva predstavlja aktivno sudjelovanje građana u postupcima donošenja odluka koje se tiču zajednice i života u njoj. Osim glasanja na izborima i volontiranja ono uključuje primjenu vlastitih znanja i sposobnosti građana prilikom donošenja odluka s ciljem poboljšanja kvalitete života. Aktivno građanstvo jest cjeloživotni proces koji uključuje sve aspekte života u demokratskom društvu poput obrazovanja, kulture, nediskriminacije, uključivanja etničkih manjina, sudjelovanja osoba s poteškoćama, ravnopravnosti spolova, itd. Ono jamči građanima pravo glasa u postupcima formiranja i donošenja odluka u politici EU na temelju mogućnosti izbora svojih predstavnika u Europskom parlamentu. Nadalje, podrazumijeva postojanje građanskog dijaloga između EU institucija i građana što osigurava aktivno uključivanje organizacija civilnog društva i građana u procesima donošenja odluka te sudjelovanje u lokalnom upravljanju. Aktivno građanstvo isto tako trebalo bi jamčiti mogućnost uključivanja u proces oblikovanja javnih politika, osobito skupinama građana u najnepovoljnijem položaju, koji su uglavnom najudaljeniji od europskog procesa izgradnje (Manifest saveza, 2013).

Građani mogu koristiti različite instrumente i procese kako bi participirali u postupcima donošenja odluka poput zagovaranja, lobiranja, prosvjeda, sudjelovanja u radnim skupinama, konzultacijama, online peticijama... (Organ i Alemanno, 2021).

Zagovaranje predstavlja podržavanje neke ideje ili cilja, koristeći razne strategije i metode poput govorenja ili pisanja o nekom cilju, organiziranja demonstracija ili poticanja drugih da djeluju u ime tog cilja. Zagovaračke aktivnosti su usmjerene na promjenu određenih politika, zakona, regulativa ili nekih drugih odluka kako bi se u krajnjoj liniji njihovom implementacijom utjecalo na živote drugih ljudi (Cherry, 2016).

Lobiranje pak uključuje konkretnije aktivnosti i strategije koje su usredotočene na komunikaciju s vladinim dužnosnicima i drugim donositeljima odluka (Colli i Adriaensen, 2020). Colli i Adriaensen (2020) razlikuju vanjske i unutarnje strategije lobiranja; unutarnje strategije uključuju blisku neposrednu komunikaciju s donositeljima odluka kroz razne oblike privatnih sastanaka. Vanjske strategije, s druge strane, pokušavaju usmjeriti fokus na određeno pitanje kroz utjecaj na javno mišljenje putem medijskih kanala ili kroz mobilizaciju javnosti (Colli i Adriaensen, 2020).

Još jedna metoda koju OCD-ovi intenzivno koriste jesu konzultacije. Proces konzultacija predstavlja raspravu između više uključenih strana i zainteresiranih dionika oko određenih tema i pitanja. Ono uključuje diskusiju i dijalog te se kroz konzultacije traži određena informacija, savjet ili mišljenje. Nastoje se razlučiti i identificirati uključeni interesi kako bi se stvorila uspješna i informirana strategija s dobrim šansama za podršku i provedbu (World Bank, 2007).

Zagovornici participativne demokracije naglašavaju kako participacija proizvodi bolje rezultate pod pretpostavkom da sudionici posjeduju razinu ekspertize potrebne za sudjelovanje u procesu kreiranja politika (Cuesta, 2010) Smisao stoga nije samo da šira participacija donosi u prvi plan šareniju lepezu društvenih interesa, već se očekuje povećanje kvalitete političkih konzultacija kroz uključivanje zainteresiranih stranaka koji bi pridonijeli svojim praktičnim i iskustvenim znanjem te bi natjerali političke aktore da opravdaju svoje prijedloge i da razmotre alternativne opcije (Kohler-Koch i sur., 2013).

3. DEMOKRACIJA U EU

Kako bi se nakon drugog svjetskog rata u teoretskom smislu spriječila nova mogućnost rata na europskom kontinentu te kako bi ona u materijalnom smislu postala nemoguća, stvorena je 1951.godine Europska zajednica za ugljen i čelik (Timmermans, 2008). Države članice odrekle su se apsolutne suverenosti kako bi osigurale mir (Hoeksma, 2022). Zajednica je osnovana od strane elita na temelju “permisivnog konsenzusa” (Linberg i Scheingold, 1970:41) te je imala slabu podršku običnih ljudi.

Europska zajednica za ugljen i čelik spojila se 1965.godine s Europskom ekonomskom zajednicom i s Euratom, zajednice koje su osnovane 1957.godine na temelju Ugovora u Rimu. Posljedično, izvršne institucije triju odvojenih zajednica bile su ujedinjene te je sud Europske Unije utvrdio da je prijenos suvereniteta Europskoj ekonomskoj zajednici doveo do nastanka samostalnog pravnog poretka što znači da u slučaju sukoba pravo Zajednica ima prednost nad nacionalnim interesima (Hoeksma, 2022).

Države članice planirale su pomoću stvorenog unutarnjeg tržišta potaknuti rast svojih ekonomija što bi dovelo do postupnog prelaska na praksu većinskog glasovanja

nasuprot jednoglasnog odlučivanja, no francuski predsjednik de Gaulle inzistirao je na očuvanju prava veta te je blokirao sudjelovanje Francuske u daljnjem radu Zajednice. Na kraju, ova kriza je riješena putem Luksemburškog kompromisa 1966.godine (Segers, 2013).

Nakon prvog proširenja 1973. godine u Deklaraciji o europskom identitetu, Zajednica se opisala kao unija demokratskih država (Hoeksma, 2022). Prvi izbori za Europski parlament odvijali su se 1979. godine te je zabilježena visoka izlaznost čime je parlamentarna skupština transformirana u izravno izabran parlament. Kada je došlo vrijeme za druge izbore, izlaznost je znatna pala te kako bi se premostio jaz između institucija i građana odbor vođen Pietrom Adonninim, talijanskim političarom i prominentnim članom EU parlamenta, predložio je stvaranje EU zastave te utemeljenje Erasmus programa (Hoeksma, 2022).

Ulaskom tri nove zemlje članice iz južne Europe, Portugala, Španjolske i Grčke te motivirani s ciljem kompletiranja unutarnjeg tržišta 1987. godine na temelju Jedinog europskog akta, uvedeno je glasovanje kvalificiranom većinom (Weiler, 1991). U ovo se vrijeme pojam demokracije prvi puta spominje u političkom diskursu na razini EU i to u obliku političkih zahtjeva državama kandidatkinjama dok se u osnivačkim ugovorima pojavljuje prvi puta u preambuli Ugovora iz Maastrichta (Lukšić i Bahor, 2007). Početkom 90-ih godina, pomoću Ugovora iz Maastrichta, kompletirano je stvaranje unutarnjeg tržišta te je uvedeno EU državljanstvo i jedinstvena valuta EURO (Hoeksma, 2022). U Ugovoru stoji da će “EU poštovati nacionalni identitet država članica čiji su sustavi upravljanja utemeljeni na načelu demokracije” (Lukšić i Bahor, 2007:2) te je od tada načelo demokracije sastavni dio svakog osnivačkog ugovora (Lukšić i Bahor, 2007).

Uslijed sloma komunizma u pojedinim državama te pada berlinskog zida mnoge države izrazile su želju za uključivanjem u Uniju. Kriteriji za primanje u EU definirani su na summitu u Kopenhagenu 1993. godine te oni naglašavaju važnost poštivanja EU vrijednosti poput demokracije i vladavine prava. Ugovor iz Amsterdama 1997.godine inkorporirao je te vrijednosti u ugovore što je utabalo put ka preoblikovanju EU u dualnu demokraciju (Hoeksma, 2022).

Proglašenjem Povelje o temeljnim pravima Europske unije na summitu u Nici 2000.godine, izgradnja demokracije na razini EU dobila je svoj odlučujući poticaj.

Građanima EU priznat je pun politički, ekonomski, društveni i zakonski status (Lenaerts, 2012). Nadalje, Ugovorom iz Lisabona 2007.godine, EU je definirana kao demokracija, bez pretvaranja Unije u državu, to jest kao “demokratska unija demokratskih država” (Hoeksma, 2021:5). Europska unija je stoga u okviru UN-ovog sustava globalnog upravljanja prepoznata kao prva međunarodna demokratska organizacija (Hoeksma, 2022).

Kada je riječ o funkcioniranju demokracije u EU, najočitiji primjer jest izbor članova za Europski parlament. U izborima sudjeluju sve države članice te se koriste sustav proporcionalne zastupljenosti. Građani EU tako svakih pet godina odabiru zastupnike koji će predstavljati njihove interese u Europskom parlamentu. Interesi građana se još zastupaju i putem Europskog vijeća i Vijeća Europske unije. U obje institucije prisutni su zastupnici iz vlada država članica te oni stoga tako indirektno predstavljaju svoje građane na EU razini. Izborima na nacionalnoj razini, građani mogu promijeniti način na koji ih se predstavlja u EU te su stoga te institucije indirektno odgovorne prema građanima EU (Civitas, 2016.)

Nadalje, zakonodavnu proceduru u EU može inicirati samo EU komisija. Ona predaje prijedlog zakona Vijeću EU i Europskom parlamentu te to može napraviti na vlastitu inicijativu, na zahtjev drugih EU institucija ili građanskih inicijativa. Ukoliko, na prvom ili drugom čitanju, Vijeće i parlament ne odobre prijedlog zakona, zasniva se posebna komisija. Zatim, ako je prijedlog zakona nakon posebne komisije, na trećem čitanju, prihvatljiv Vijeću i parlamentu, zakon se usvaja. U slučaju da Vijeće i parlament ne mogu postići dogovor, prijedlog zakona se ne prihvaća te procedura završava (Consilium Europa, 2023).

Institucije koje imaju mogućnost inicirati i usvojiti određenu legislaturu u EU, različito pristupaju OCD-ovima. Europski parlament ima više otvoreniji, neformalniji pristup što OCD-ovima olakšava kontakt s članovima parlamenta. On je dugi niz godina smatran nemoćnom institucijom te je nerijetko povezan uz demokratski deficit u EU. No, rezolucije donesene od Europskog parlamenta, iako ne obvezuju druge EU institucije, u velikoj mjeri utječu na političku klimu donošenja odluka u EU. OCD-ovi su svjesni te situacije te snažnim lobiranjem pokušavaju utjecati na EU parlament (Balme i Chabanet, 2008).

Europska komisija pak ima formalniji pristup koji se ostvaruje putem konzultacija. Konzultacije rijetko pružaju dovoljno prostora za OCD-ove kako bi u potpunosti prikazali svoju perspektivu i pružili detaljnu analizu potreba. Nadalje, ne postoje službeni kanali putem kojih bi OCD-ovi mogli zatražiti konzultacije s komisijom (Stiftung Mercator, 2022). Ona ima ključnu ulogu u ranim fazama velikih političkih projekata te u implementaciji politika zbog svojeg kapaciteta da izradi i inicira zakone. Zainteresirani dionici poput OCD-ova uglavnom se uključuju u drugoj fazi gdje su određene politike već oblikovane a očekivane posljedice detaljno izmjerene. Komisija je već dulje vrijeme poticala dijalog i konzultacijske procese, uglavnom zato da prikupi potrebno profesionalno i tehničko znanje te da bi osnažila svoj politički legitimitet U kompleksnoj mreži donošenja odluka u EU, komisija ima središnju ulogu jer je uključena na početku političkog procesa te ostaje prisutna kroz njegove različite faze. Stoga je ključno za OCD-ove da osnaže svoju komunikaciju s njima (Balme i Chabanet, 2008).

Kada je riječ o Vijeću EU, ono nema nikakav oblik konzultacija s OCD-ovima o svojim legislativnim i ne-legislativnim aktivnostima te je u tom smislu njihov rad često netransparentan. Na kraju, nijedno od navedenih tijela nema specificiranu “žarišnu točku” za OCD-ove gdje bi one mogle izraziti svoje brige. Sličan sustav “Have Your Say” postoji ali on je baziran prema striktno određenim temama i nije dovoljno horizontalno orijentiran. Pristup javnim informacijama o radu EU institucija previše je zamršen i kompleksan da bi bio koristan (Stiftung Mercator, 2022).

3.1. Participativna demokracija u EU

Participativna demokracija je vrsta idealnog političkog uređenja u kojem građani djeluju zajedno u stvaranju i reguliranju vlastite društvene stvarnosti. Ona osigurava građanima potreban socijalni kapital za formiranje politike sukladne vlastitim aspiracijama te je stoga „participacija“ važan instrument za demokratsko upravljanje (Kochler-Koch, 2013). Najidealnija okolina za takvu vrstu uređenja bile bi male zajednice ili radna mjesta gdje je direktan neposredan kontakt moguć između sudionika dok se kod većih kolektiva odluke ne donose između sudionika međusobno te umjesto toga participanti imaju samo mogućnost da izraze svoje brige i želje te se tako uključe u proces donošenja odluka preko svojih predstavnika. Europska Unija je

recimo čista suprotnost malim, jasno strukturiranim, političkim zajednicama te „participacija“ zapravo i ne predstavlja središnju osnovu EU koncepcije (Kochler-Koch, 2013).

Povećanje opsega nadnacionalne nadležnosti od strane EU stvorilo je ozračje straha od potkopavanja principa demokratske kontrole od onih na poziciji moći te se pojavilo pitanje kako sačuvati demokratski legitimitet EU i spriječiti eroziju permisivnog suglasja (Kohler-Koch, 2013).

Prvi pokušaj da se definira demokratska narav pravnog poretka u EU, učinjen je s Ugovorom iz Maastrichta koji je stupio na snagu 1.studenog 1993.godine. Dodavanjem protokola o socijalnoj politici Ugovoru iz Maastrichta, europski socijalni partneri postaju važni suradnici u kreiranju socijalne politike unutar EU-a. Prije toga praksa donošenja socijalnih politika odvijala se nerijetko jednoglasnim odlučivanjem u Vijeću Europe (Munta, 2015). Ugovor iz Maastrichta potaknuo je diskusiju o demokratskom deficitu i stvorio zahtjev za intenzivnijom participacijom građana (Baturina, 2015). Pitanje uloge građana, to jest civilnog društva, unutar Unije polako je ušlo u središte političkog diskursa (Alemanno, 2022). Sljedom toga mehanizmi politike postaju raznolikiji te se šire više prema neformalnijim, inkluzivnijim i kooperativnim modalitetima koordinacije. U tom razdoblju još uvijek nije normativno uređen temelj za civilni dijalog koji bi osigurao obveznost savjetovanja EU institucija s OCD-ovima (Baturina, 2015).

U skladu s jačanjem participativne agende, Bijela knjiga o vladavini (2001) navodi participaciju kao jedan od glavnih konstrukata „dobre vladavine“. U njoj se naglašava važnost participacije u stvaranju politiku jer ona posjeduje potencijal za osiguravanjem efikasnosti, kvalitete i relevantnosti EU politika (Cuesta, 2010). Promijenio se fokus komisije s output legitimnosti na povećanje legitimnosti inputa iz svojih odnosa s OCD-ovima. Isto tako, u diskursu komisije interesne skupine su transformirane u “organizacije civilnog društva” (Kohler-Koch, 2007). Bijela knjiga naglašava važnost uključivanja europskog civilnog društva u proces provođenja politika EU kako bi se uhvatila u koštac s pitanjima odgovornosti i demokratskog deficita u EU (Baturina, 2015).

Usvajanjem Deklaracije o budućnosti Europe u Lakenu krajem 2001.godine formirana je “Konvencija” koja je okupila predstavnike država, članove Europskog

parlamenta te predstavnike komisije radi stvaranja otvorenije međudržavne konferencije. Sve plenarne sjednice komisije bile su javne te su svi prilozili bili dostupni građanima. Isto tako, uspostavljen je forum koji je omogućavao predstavnicima OECD-ova da pruže svoj doprinos razmatranjima konvencije. Od ukupno 160 registriranih organizacija gdje su se pojavili razni think tankovi, lokalna i regionalna udruženja, crkve i religijske zajednice, razne društvene i profesionalne grupacije, poslovna udruženja, akademske institucije te druge nevladine udruge, predstavljeno je ukupno 1264 doprinosa. Održana je u jednom danu posebna plenarna sjednica posvećena civilnom društvu gdje se je tražila pravna osnova za uspostavljanje građanskog dijaloga (Cuesta, 2010).

Iako se može raspravljati o tome da je naglasak Konvencije na civilno društvo bilo više „puko naklapanje“ negoli iskren potez prema stvaranju pluralističke europske demokracije, čini se kako ipak nije posve tako. Naime, u nacrtu Ugovora o EU ustavu predstavljenom Europskom vijeću u Thessalonikiju 20.lipnja 2003.godine, „nalazio se cijeli jedan dio posvećen demokratskom životu u EU u kojem se eksplicitno navodi uloga civilnog društva i građana EU u upravljanju Unijom te pojedini participativni alati poput građanskog dijaloga, savjetovanja i građanske inicijative“ (Cuesta, 2010:5).

Nacrt Ugovora je potpisan 29.listopada 2004.godine u Rimu no kasnije je odbijen od strane francuskih i nizozemskih glasača na referendumu 2005.godine te na kraju nije implementiran. Dvije godine kasnije, Europsko Vijeće sazvalo je u Bruxellesu međudržavnu konferenciju kako bi se napravile izmjene i dopune postojećeg ugovora (Cuesta, 2010). Na kraju, Ugovor iz Lisabona potpisan je 13.prosinca 2007. godine a stupio je na snagu 1.prosinca 2009.godine. Sastavljen je od dva dijela: Ugovora od Europskoj Uniji koji istražuje zajedničke koncepte i europske vrijednosti među državama članicama Europske unije te Ugovora o funkcioniranju Europske unije koji se bavi njenim funkcioniranjem i naglašava načelo jednakosti građana EU (Versteegh, 2011). Prema Libanonskom Ugovoru: „djelovanje Unije temelji se na predstavničkoj demokraciji.“ (Europska unija, 2007) te je participativna demokracija ograničena na tekst u članku 11.: „institucije će na odgovarajući način dati građanima i predstavnicima mogućnost iznošenja i javne razmjene mišljenja u svim područjima djelovanja Unije.“ (Europska unija, 2007). Nadalje: „institucije će održati otvoren, transparentan i redovit dijalog s predstavnicima udruga i civilnog

društva“ te će „Europska komisija provoditi opsežne konzultacije sa zainteresiranim stranama kako bi se osiguralo da je djelovanje Unije koherentno i transparentno.“ (Europska unija, 2007). Odredbe o participativnoj demokraciji navedene u Ugovoru predstavljaju značajan normativan oslonac i potencijalno važan iskorak jer rasvjetljavaju činjenicu da predstavništvo ne može biti jedino sredstvo legitimnosti EU režima. One zapravo više pružaju smjernice za ponašanje institucijama Unije negoli da osnažuju građane (Greenwood, 2007). Odredba da se „Odluke trebaju donositi što otvorenije i bliže građanima“ (Europska unija, 2007) želi omogućiti garanciju da tijela Unije djeluju uz najviše moguće poštovanje prema principu otvorenosti što predstavlja osnovnu pretpostavku građanske participacije i administrativne odgovornosti. Načelo otvorenosti je usko povezano s pravom pristupa dokumentima Europskog parlamenta, Vijeća i komisije (Cuesta, 2010). Članak 11. prema Cuesti (2010) poziva europske institucije da začnu dodatne komunikacijske kanale osim uobičajenog prava na peticiju parlamentu ili obraćanja pravobranitelju te zaključuje kako su odredbe uglavnom konstruirane u obliku jednosmjerne komunikacije građana prema institucijama jer ne spominju postojanje obveze za pružanjem povratne informacije.

Prema Cuesti (2010) participativna demokracija je nadišla akademsku teoriju. Angažman građana, prvenstveno kroz OCD-ove u procesu donošenja odluka na EU razini, odvija se više manje u neformalnom procesu kojega karakterizira otvorenost i dinamičnost te se uobičajeno naziva „vladavinom“ što se u velikoj mjeri razlikuje od striktno strukturiranih nacionalnih legislativnih procedura. Europsko nadnacionalno upravljanje odlikuje neprestana suradnja između više dionika poput EU institucija i tijela, nacionalnih i podnacionalnih institucija te ostalih izvaninstitucionalnih aktera koji predstavljaju civilno društvo (Cuesta, 2010).

4.CIVILNO DRUŠTVO

Prva promišljanja o elementarnim pitanjima političke filozofije, „zašto i kako se vlada ljudima, tko i pod kojim uvjetima treba vladati“ (Bežovan, 2004:13) nalazimo kod sofista. Iako međusobno različiti po svojim stavovima i poučavanjima, dijelili su zajedničku doktrinu da se vrlina može naučiti što znači da svaka osoba s primjerenim obrazovanjem može biti ovlaštena s političkom ovlasti (DeWiel, 1997). Oni su nasuprot prevladavajućoj helenističkoj doktrini o cikličkoj naravi povijesti zagovarali

ideju progresa to jest da čovječanstvo može napredovati kroz instrumente države i njezinih pravnih sankcija. Prvu uporabu termina civilno društvo nalazimo kod Aristotela, starogrčki pojam „koinonia politike“ koji u prijevodu na latinski glasi „societas civilis“.Iako suptilno izobličen, latinski prijevod je ponudio obrise pojma civilnog društva kakvog ga danas poznajemo (DeWiel, 1997).

Kroz europsku povijest, uspostavljanjem nacionalnih država pojam civilnog društva se iznijansirao te predstavlja zajednicu koja je osnovana po principu prava gdje su i vlastodršci i oni kojima se vlada, obvezni poštivati pravne norme, koje svoj legitimitet crpe iz društvenog ugovora (Bežovan, 2004). Bežovan (2004:13) navodi škotske prosvjetitelje u 18.stoljeću i njihovu nedvosmislenu diferencijaciju između „države od koje se treba braniti te civilnog društva koje štiti i podučava građane kako se obraniti od države“ kao ključan trenutak u profiliranju pojma civilnog društva. Rad jednog od vođa škotskog prosvjetiteljstva, Adama Fergusona, imao je tendenciju ka sužavanju proizvoljne političke moći i utjecaja privatnih interesa, bazirajući temelj civilnog društva na skupu urođenih moralnih osjećaja. On je vidio civilno društvo kao prirodni instrument za samoaktualizaciju pojedinaca umjesto pogleda da je to umjetno stvoren entitet za preživljavanje. Empatija te sposobnost da se individua stavi u poziciju nekog drugog pojedinca, predstavljaju prema Fergusonu pomirenje individualnosti s civilnim društvom (Ehrenberg, 2008). Time je civilno društvo zadobilo „omen“ humanosti i kultiviranosti (Bežovan, 2004).

Ideja civilnog društva predstavlja težnju prema viziji društva u kojoj pojedinci zajedničkim snagama stvaraju društvenu stvarnost na temelju razumne diskusije i skupa odgovornih odluka. Francuski mislilac, Alexis de Tocqueville, uvidio je pozitivnu ulogu koju slobodna udruženja u SAD-u poput zaklada i edukacijskih i kulturnih organizacija, imaju u preobrazbi pojedinaca orijentiranih prema sebi, u svojevrzne građane javnog duha. Civilno društvo se odnosi na takvu vrstu “posredničkih institucija” no ne postoji određeno suglasje među korisnicima termina (Karp i Sullivan, 1997). Prema Antoniu Gramsciu civilno društvo predstavlja specifično središte neovisne političke aktivnosti koje je ključno u borbi protiv tiranije. Njegov je rad bio utjecajan kod istočnoeuropskih aktivista koji su glorificirali ulogu civilnog društva za vrijeme pada Berlinskog zida (Carothers, 1999).

Prema Resse-Schaefer (2004) suvremena rasprava o civilnom društvu obitava u trokutu „država, tržište i civilno društvo“ te u tom smislu navode dva gledišta, ono od njemačkog sociologa Jurgena Habermasa te Ujedinjenih naroda. UN, nevladine organizacije pozicionira u domenu međunarodne politike što je posljedično unaprijedilo i ojačalo novostvorene strukture civilnog društva unutar pojedinih nacionalnih država. Jurgen Habermas ističe metamorfozu građanskog u civilno društvo te konstatira da je fundament civilnog društva skup više-manje spontanih, dobrovoljnih, nedržavnih i neprivrednih organizacija i udruženja koje javne komunikacijske strukture inkorporiraju u trenutnu društvenu stvarnost. Tako, civilno društvo prenosi prizvuk problematičnih društvenih zbivanja u dnevni politički diskurs (Resse-Schaefer, 2004). Primarno koncept civilnog društva stavlja naglasak na važne vrijednosti i kompleksna pitanja koja ograničavaju modernu percepciju slobode, poput težnje za individualnom autonomijom, vrijednošću koja nezgodno pristaje u okvire društvenog reda, dok se istodobno nalazi u samim temeljima civilnog društva. U tom smislu, odnos reda i sloboda povlači za sobom određena pitanja: koje institucije mogu najviše sačuvati individualne slobode bez ugroze sigurnosti ostalih pojedinaca i zajednice te koja bi tu bila uloga tržišta, države i ostalih društvenih organizacija (Karp i Sullivan, 1997).

Civilno društvo ima ulogu posrednika između građana i vlade, zastupajući interese raznih društvenih skupina pružajući određene oblike platformi gdje građani mogu izraziti svoje brige i interese. To je korisno za donositelje politike koji onda mogu bolje razumjeti pitanja koja su pred njima i mogu donositi informiranje odluke (Anheier, 2004). Konkretnije, OCD-ovi mogu politički prostor učiniti otvorenijim i dostupnijim marginalnim društvenim skupinama koje inače teško dolaze do mogućnosti da budu saslušane. Na ovaj način civilno društvo može osnažiti zainteresirane sudionike te usmjeriti politički proces prema participativnoj demokraciji (Scholte, 2002).

Osim posredništva, civilno društvo nerijetko pruža stručno znanje i alternativne perspektive kreatorima javne politike te time obogaćuju proces donošenja politika. Provođenjem studija, prikupljanjem podataka te pružanjem preporuka na temelju dokaza pomažu donositeljima politika u formuliranju učinkovitijih i informiranijih politika (Anheier, 2004). Osim pružanja stručne pomoći kreatorima

javne politike, civilno društvo ima ulogu i u obrazovanju ostalih građana. Organizirajući radionice, javne edukacije, izradom priručnika i objavljivanjem informativnih biltena, OCD-ovi mogu povećati razumijevanje i svjesnost javnosti o političkim procesima i radu institucija (Scholte, 2002).

Isto tako ono djeluje i kao stražar prateći provedbu politika i držeći vlast odgovornima (Anheier, 2004). U tom smislu, oni djeluju kao „neformalni revizori“ (Kreinkamp, 2017:6) koji domaćim i međunarodnim organizacijama pružaju informacije o kršenju ljudskih prava te organiziraju kampanje za podizanje svijesti. Putem zagovaranja, organizacije civilnog društva osiguravaju da se politike provode na transparentan i odgovoran način (Anheier, 2004) Građani često nisu svjesni koje se odluke i na koji način donose u procesima stvaranja politika te stoga OCD-ovi mogu istražiti transparentnost tih odluka postavljajući ključna pitanja koja ispituju tko, kada i pod kojim uvjetima je donio određene odluke te ocijeniti njihovu transparentnost (Scholte, 2002).

Nadalje, dajući evaluaciju provedenih politika civilno društvo detektira nedostatke i slabosti te zagovara potrebne promjene i poboljšanja. Obavljajući ovu nadzornu funkciju, OCD-ovi osiguravaju da se politika odaziva na potrebe građanstva te da se ona u krajnjoj liniji učinkovito provodi (Anheier, 2004). Ukoliko primijete da postoji potreba za reakcijom, OCD-ovi mogu dovesti to pitanje na dnevni red putem pritužbe pravobraniteljima, sudovima, vladi ili pak medijskim kanalima (Scholte, 2002).

Civilno društvo je prema Walzeru (1995:7):“prostor neprisiljenog ljudskog druženja to jest skup mreža koje su formirane zbog ideologije, vjere, obitelji ili nekih drugih interesa koje kao takve ispunjavaju ovaj prostor“.

Ronald Thiemann naglašava nužnost postojanja civilnog društva kao prostora u koje ne zadire tržište i država. U tom prostoru pojedinac bi trebao moći pronaći alternativu postojećem stanju stvari. Bez toga, individualac ne može dokučiti misao niti iznjedruti ponašanje koje je neovisno od trenutnih kreatora postojeće prevladavajuće paradigme (Karp i Sullivan, 1997).

Cohen pak smatra da smo u zabludi ako mislimo da je civilno društvo odvojeno od države i tržišta. Takav antagonistički stav civilnog društva objašnjava kao posljedicu neuspješne medijacije između civilnog društva i vanjskih aktera. Isto tako

ono je rezultat izoliranja i guranja OCD-ova prilikom procesa donošenja odluka od strane ekonomskih i političkih aktera (Karp i Sullivan, 1997).

Bežovan (2004:17) je opisao civilno društvo kao: „zbirnu imenicu koja uključuje različite organizacije civilnog društva koje se nazivaju dobrovoljačkim neovisnim, neprofitnim i nevladinim sektorom“. U civilno društvo ne spadaju političke stranke te karakterizira ih sloboda udruživanja i djelovanje s ciljem povećanja općeg dobra (Bežovan, 2004) U našoj ćemo se analizi baviti mrežnim organizacijama civilnog društva, neprofitnim organizacijama poput udruga, volonterskim organizacijama, organizacijama koje su tematski orijentirane na pitanja demokracije i građanskog aktivizma te krovnim organizacijama za zaštitu ljudskih prava, ekologije i razvojne politike.

4.1. Djelovanje civilnog društva

Osim što obavlja već navedene uloge posredništva, nadzora, evaluacije i pružanja stručnog znanja, civilno društvo omogućava pojedincima i skupinama pojedinaca da izraze svoje interese i ostvare svoj potencijal u različitim područjima poput religije, kulture, umjetnosti, sporta, okoliša, civilnih sloboda, slobode govora, ljudskih prava, socijalnih pitanja, pitanja etniciteta, humanitarne pomoći, razvojnih pitanja, demokracije i građanskog angažmana. Civilno društvo obavlja ekonomsku, socijalnu, političku i komunikacijsku funkciju. U ekonomskom smislu, civilno društva pruža određena dobra i usluge poput organiziranja različitih aktivnosti u područjima sporta, kulture, umjetnosti i slično. Uspješni su u mobilizaciji volontera u smislu radnog kapaciteta i donacija što je za ostale organizacijske oblike više manje nemoguće (Enjolras i sur., 2018) Civilno društvo svoju ekonomsku ulogu ostvaruje na način da osigurava sredstva za život i pruža usluge na onim područjima gdje su država i tržište zakazali. Promičući progresivnu socijalnu politiku, nove eksperimente u “socijalnoj ekonomiji” te odgovornost između korporacija, civilno društvo ima ulogu instrumenta za “humaniziranje kapitalizma” (Edwards; 2004:14). Sinergija snažne države i jakog civilnog društva ključna je za održivi rast koji smanjuje siromaštvo. To se dešava jer mreže posredničkih udruga djeluju kao protuteža interesima grupacija koje idu na štetu općeg dobra, prenose informacije o stvarnom stanju stvari prema donositeljima odluka te pregovaraju o društvenim ugovorima između vlade i građana koje razvoj zahtjeva (Edwards, 2004). Civilno

društvo se koristiti kako bi se obratilo potrebama građana na *grassroot* razini. To se opravdava činjenicom da je za konsolidaciju demokratskog vladanja potrebna veća građanska participacija osim samog glasanja na izborima (Mavee, 2022).

Njihov politički aspekt vidljiv je u stvaranju protuteže vladi i trenutnim ekonomskim silama. Djeluju kao škole demokracije te imaju kapacitet za spajanje više različitih profila društvenih skupina (Enjolras i sur., 2018). Politička uloga civilnog društva osobito je vidljiva na područjima gdje formalna građanska prava nisu dovoljno ukorijenjena. Ono pruža kanale građanima za izražavanje vlastitih stavova i potreba, daje im mogućnost za sudjelovanje u procesu donošenja odluka te štiti i promiče građanska i politička prava. Snažno civilno društvo može prevenirati aglomeraciju moći koje ugrožava autonomiju i pravo na izbor, osigurava učinkovite mehanizme provjere protiv zlorabe državne vlasti i demokratičnost javne sfere gdje građani mogu raspravljati o vladanju. Uloga civilnog društva u mobiliziranju opozicije autoritarnim režimima i promicanja višestranačkih izbora osobito je značajna u Istočnoj Europi, Latinskoj Americi te Africi. U novije vrijeme, ova uloga se proširila na globalnu razinu gdje mreže civilnog društva postaju sve utjecajnije u preispitivanju politika međunarodnih financijskih institucija (Edwards, 2004). Organiziranjem demonstracija i javnih foruma, stvaraju mogućnost za kolektivnu akciju i mobilizaciju građana oko zajedničkih tema. Snaga tih kolektivnih akcija može dovesti do promjena politika, socijalnih reformi te zaštite individualnih prava (World Economic Forum, 2018). U demokraciji, civilno društvo je kanal kroz koji građani identificiraju, prioritziraju i rješavaju javne probleme. Dok u ne-demokratskim državama, civilno društvo igra značajnu ulogu u lobiranju i stvaranju pritiska na vlade kako bi se demokratizirala politika i desile određene političke promjene (Mavee, 2022).

Pružajući prostor za komunikaciju, često djeluju kao predstavnici tih skupina i medijatori su u interakciji s vladom, tržištem ili nekim drugim akterima, utječući na stvaranje politika i stavova. Promičući pluralizam u stavovima i vrijednostima u svim aspektima društvenog života, civilno društvo je ključno u održavanju univerzalnih normi i vrijednosti poput solidarnosti, inkluzije, povjerenja te javnog interesa (Enjolras i sur., 2018). Ponekad, izravno djelujući na medije te provođenjem alternativnih istraživanja, civilno društvo mijenja okvire u kojim javnost doživljava određenu problematiku. Njihov fokus je usmjeren na podizanje svijesti javnosti te uz pomoć

medija ulaze u dnevne boravke građana: “kada napravite nešto ispred kamere, to ulazi u umove ljudi” (Van Rooy, 2004:35). Aktivno i učinkovito civilno društvo ima ulogu facilitatora i katalizatora razvoja demokratske kulture (Mavee, 2022).

Uloga civilnog društva jest da kompenzira nedostatke reprezentativne demokracije poticanjem građanske participacije, od *grassroot* pokreta do Bruxellesa. Pruža input i output legitimitet povezujući građane s javnom sferom i s vladom, bilo kroz vršenje utjecaja na vladu ili kao partner u vladanju. Predstavlja interese, lobira ispred donositelja odluka kako bi utjecala na konačni ishod, mobilizira javnost i medije kako bi uvjerila odlučitelje i zadobila podršku javnosti. Glavni cilj je učinkovita participacija koja služi dvjema svrhama: realizacija željenih političkih ciljeva i dugoročnost organizacije (Kohler-Koch, 2009). Središnja uloga civilnog društva jest da djeluje kao medijator između javnih i privatnih interesa. Ono u svom djelovanju ima i ponudu i potražnju; u kontekstu potražnje ono širi državnu uporabu građanske moći i participacije dok u smislu ponude nudi svoju mrežu kako bi dala informacije o razvoju politika i programa građanima. Danas je civilno društvo više u partnerskom nego u konfliktnom odnosu s državnim institucijama te su više usmjereni na kolaboraciju i konsolidaciju demokracije. Ono isto tako radi na implementaciji vladinih programa (Mavee, 2022).

Zadnjih desetljeća, područje središnje i istočne Europe, često je bilo povećalo za međunarodne događaje i sukobe koji su oblikovali europsko civilno društvo. Određeni društveni izazovi koji se tek javljaju ili su ispod površine u zapadnoj Europi već su uzeli zamaha u državama središnje i istočne Europe. Stoga trendovi koji su vidljivi u ovoj regiji mogu se shvatiti kao aktualni trendovi u civilnom društvu u EU (Vandor i sur., 2017).

Iako je zdravstvena kriza vezana uz epidemiju COVID 19 donekle popustila, u ovoj su regiji zabilježeni politički nemiri i polarizacija što je ometalo procese donošenja politika te time i zagovaračke napore OCD-ova. Prema indeksu održivosti organizacija civilnog društva (2021), civilno društvo u središnjoj i istočnoj Europi se nastavlja oporavljati nakon globalne epidemije COVID 19. OCD-ovi su tijekom epidemije COVID-a 19 diljem regije organizirali distribuciju prehrambenih i medicinskih paketa, pružali su konzultacije te su organizirali kampanje za podizanje svjesnosti o COVIDU 19. Isto tako osnovali su nove servise kako bi odgovorili na

novonastale potrebe tijekom pandemije. Primjerice, u Sloveniji je osnovana „Pravna mreža za varstvo demokracije“ kako bi pratila i zaštitila vladavinu prava u kontekstu vladinih mjera oko COVID-a 19. Povećana je upotreba digitalnih alata poput društvenih mreža kako bi održale i izgradile odnose sa zainteresiranim dionicima. Ovo je dovelo do jačanja organizacijskog kapaciteta u nekoliko država poput Armenije, Kosova i Slovenije. Isto tako, u nekoliko država to je dovelo do povećanja vidljivosti OCD-ova u javnosti, kao što je slučaj kod Albanije, Armenije, Češke, Gruzije, Kosova, Moldavije, Poljske, Rumunjske i Srbije. Usvajanjem digitalnih alata, OCD-ovi su se prilagodili radnim aranžmanima na daljinu koristeći platforme Zoom, Microsoft Teams i Slack. Napredak u sveukupnoj održivosti OCD-ova vidljiv je u šest država: Češkoj, Latviji, Bugarskoj, Hrvatskoj, Rumunjskoj i Azerbajdžanu, dok je u Mađarskoj, Bjelorusiji i Rusiji zabilježeno nazadovanje. Ovo je zapravo progres jer je 2020.godine zabilježen rast u sveukupnoj održivosti kod samo dvije države, dok je te godine opadanje zabilježeno kod tri države. Najčešći uzroci rasta održivosti su jačanje javne slike OCD-ova i financijska održivost. Zabilježeni su različiti trendovi u pravnoj regulaciji sektora civilnog društva. Šest država, Češka, Bugarska, Kosova, Sjeverna Makedonija, Azerbajdžan i Ukrajina, zabilježile su poboljšanje dok Bjelorusija, Rusija, Mađarska, Srbija, Poljska, Albanija i Gruzija, bilježe pogoršanje u pravnoj regulaciji. Isto tako, organizacije civilnog društva su pokazale svoju vrijednost i sposobnost odgovarajući na hitne potrebe u društvu nastavljajući koristiti digitalne alate. Većina vlada u regiji je prepoznala važnost OCD-ova no svejedno ih se dalje pokušava neutralizirati i delegitimizirati, osobite one OCD-ove koji kritiziraju vladine politike. Primjerice, u Sloveniji nije zabilježeno pogoršanje održivosti, no mnogi OCD-ovi su u izvješću napomenuli strah od određenih protumjera od strane vlade zbog njihovih zagovaračkih inicijativa i kritike (FHI 360, 2021)

Rast napada desno orijentiranih vlada na OCD-ove te daljnja polarizacija vidljiva je u Visegrad skupini država (Slovačka, Češka, Mađarska i Poljska). Prisutan je skeptičan te čak neprijateljski stav prema OCD-ovima. Ove podjele na ideološkom i političkom planu rastu te postoji mogućnost da će značajno utjecati na rad i zagovaračke inicijative OCD-ova.. U Mađarskoj desno orijentirana vlada vrši represiju i provodi sankcije nad OCD-ovima te iznosi niz lažnih tvrdnji vezanih uz međunarodne OCD-ove i zaklade. Za Visegrad skupinu, uz Sloveniju i Hrvatsku, karakteristična je

profesionalizacija OCD-ova te povećanje socijalnog poduzetništva. Socijalno poduzetništvo je osobito visoko u Češkoj te je spomenuto da će se pojaviti još više u ostalim državama u izglednoj budućnosti. Primarno, to je rezultat jačanja institucionalnog okvira za socijalno poduzetništvo, povećanja interesa te nedostatka alternativnih izvora financiranja (Vandor i sur., 2017).

5. UTJECAJ CIVILNOG DRUŠTVA NA RAZVOJ PARTICIPATIVNE DEMOKRACIJE U EU U ZADNJA TRI DESETLJEĆA

Ovo će poglavlje predstaviti analizu utjecaja OCD-ova na razvoj participativne demokracije u EU, u zadnja tri desetljeća. Povijesna razdoblja će biti definirana po ključnim ugovorima koji su svojim sadržajem doprinijeli razvoju participativne demokracije u EU. Prvo razdoblje će biti nakon stupanja na snagu Ugovora iz Maastrichta 7.2.1992. do objave Bijele knjige o vladavini 25.7.2001. Drugo razdoblje biti će od 25.7.2001. do stupanja na snagu Ugovora iz Lisabona 1.12.2009. Treće razdoblje će obuhvaćati period od 1.12.2009. pa sve do 2022.godine.

Kriteriji po kojima je sagledan utjecaj biti će različiti instrumenti i procesi poput: demonstracija, zagovaranja, lobiranja, konzultacija, sudjelovanja u radnim skupinama, javnim raspravama i online konzultacijama. Nakon toga, na temelju analize prikupljenih podataka, ocijeniti će se snaga utjecaja OCD-a na participativnu demokraciju u EU kao slaba, srednja ili jaka.

5.1. Razdoblje nakon Ugovora iz Maastrichta (7.2.1992.-25.7.2001.)

Premda ne izričito, Ugovor iz Maastrichta promovira civilni dijalog i naglašava nužnost stvaranja partnerskog odnosa s civilnim društvom prilikom implementacije politike strukturnog fonda (Baturina, 2015). No kako još uvijek nije bio osiguran pravni temelj za civilni dijalog, u razdoblju između 1997. i 2000.godine glavna značajka civilnog društva bila jest upornost u dovođenju pitanja civilnog dijaloga na dnevni red (Garcia, 2010).

Kolegij povjerenika EU je 1998.godine donio odluku o blokiranju većine rashoda (800 milijuna eura) koji su bili namijenjeni za potporu aktivnosti nevladinih organizacija. Ovaj incident je Europskoj uniji donio negativan publicitet čemu su pripomogli i mediji s naslovima o blokiranju pružanja vitalne pomoći i rada na ljudskim pravima. Organizacije civilnog društva iz raznih grana uspostavile su snažno

partnerstvo međusobno te s Europskom konfederacijom sindikata. Isto tako snažan lobistički pritisak ojačan je mobilizacijom članstva u glavnim gradovima. U kratkom roku dogovoreni su sastanci s ministrima te se nastavio vršiti pritisak na Bruxelles i nacionalne parlamente. Organizirane su demonstracije ispred sastanka Europskog vijeća te su predsjedniku komisije, Jacquesu Santeru pokazane crvene kartice od strane oko 1000 aktivista (Alhadeff i Wilson, 2002). Upravo u tim godinama, nakon kampanje “Crvena Kartica”, komisija pokazuje interes za civilni dijalog u svrhu povećanja legitimiteta. To je rezultiralo elevacijom političke dimenzije tog pitanja što je iznjedrilo komunikaciju pod nazivom “Izgradnja snažnijeg partnerstva” (Garcia, 2010:93)

Kako unatoč rastu ideje civilnog dijaloga još nije postojala pravna norma koja bi obvezala EU na dijalog s organizacijama civilnog društva, EU institucije su uglavnom održavale ambivalentan stav prema civilnom društvu. To je značilo da su pred očima javnosti pozivali na uključenost civilnog društva dok su zapravo više-manje pokušavali održati distancu na toj razini da im civilno društvo ne uđe u ono što su oni smatrali svojim teritorijem (Alhadeff i Wilson, 2002). Diskurs komisije je u tom periodu vidljivo napredovao dok je s druge strane praktična dimenzija ostala više-manje ista kao i prije (Sánchez – Saldago, 2007). Ovdje odgovara shvaćanje Friedricha (2007:19): „čini se da participativna infrastruktura ne prati tempo participativnog diskursa“.

OCD-ovi su tada uglavnom djelovali vrlo pragmatično, izbjegavajući konflikt, djelujući većinom kao stručni savjetnici. Njihove su glavne aktivnosti uglavnom bile organiziranje seminara i konferencija ili pisanje izvještaja i prezentacija (Sánchez – Saldago, 2007). Komisija je uglavnom izražavala svoju potrebu za stručnom ekspertizom od strane OCD-ova te je podržavala konvencionalne participativne pristupe poput elitističkog lobiranja unutar ustaljenih političkih kanala nasuprot nekonvencionalnim metodama poput masovnih prosvjeda (Marks i McAdam, 1999).

No, godinu dana prije ostavke Santerove komisije, održane se uspješne demonstracije u Ženevi za vrijeme sastanka članica Svjetske trgovinske organizacije 1998.godine te je povjerenik komisije Leon Brittan pozvao civilno društvo, sindikate te poslovne predstavnike na jedan dan konzultacija o pripremama za sljedeći sastanak. Svjetske trgovinske organizacije u Seattlu 1999.godine. Iste godine Leon Brittan je

zamijenjen Pascalom Lamyem. Pascal Lamy je prvi imenovao člana svog kabineta koji će preuzeti zaduženje za područje civilnog društva i dijaloga te je uvjerio Vijeće Ministra da uključe Civil Society Contact Group (CSCG) u sastav delegacije za Seattle. CSCG je osnovan dva mjeseca prije sastanka u Seattlu te se sastojao od predstavnika četiriju grupacija OCD-ova, sindikata, poslovnih poduzeća te Europskog ekonomskog i socijalnog odbora. Tim uključivanjem stvoren je obrazac koji je omogućio stvaranje formalnih i neformalnih kontakata između civilnog društva i komisije (Alhadeff i Wilson, 2002).

Nastavno na kontroverze oko proračunskih malverzacija vezane uz “aferu Santer”, brojni prigovori na pretjeranu birokratiziranost i netransparentnost odlučivanja dovele su do prosvjeda tijekom sastanka Europskog vijeća u Nici 2000.godine i Goeteborgu 2001.godine (Munta, 2017). U tim prosvjedima sudjelovale su brojne organizacije civilnog društva i nevladine organizacije koje su se fokusirale na različite teme poput globalizacije, socijalne pravde i radničkih prava. Sindikalisti te brojne antiglobalističke inicijative, uglavnom iz Italije, Francuske i Španjolske, organizirale su “Eurodemo” kako bi pozvali na širenje EU socijalne politike (CNN, 2000.) Posljedično sastanak u Nici je bio najdulji sastanak Vijeća ikad održan te se prilagodio broj zastupnika u Europskom parlamentu kako bi se osiguralo pravično zastupanje novih članica EU-a te su uvedene promjene u raspodjeli glasova u EU Vijeću (European Parliament, 2000.)

Zbog poboljšanja i povećanja legitimizacije većine odluka donesenih na nadnacionalnoj razini, građanske i strukovne organizacije postaju izravnije uključene u pripremu i provedbu tih odluka (Andreev, 2008). Primjerice, Ekonomski i socijalni odbor promoviran je kao službeno savjetodavno tijelo s ciljem neformalnog uključivanja raznih interesnih skupina u rad različitih odbora u Bruxellesu (Andreev, 2008). Kroz Odbor, eksperti iz europskih OCD-a dobili su priliku da sudjeluju u radnim skupinama sekcija Odbora te da sudjeluju u raspravama, seminarima i konferencijama (Munta, 2017).

Kako je Socijalna Platforma predvodila u zahtjevima za implementaciju članka Ugovora koji bi osigurao pravni okvir za civilni dijalog, 2000.godine je dobila poziv da sudjeluje na neformalnom sastanku Vijeća za socijalna pitanja i zaposlenost u Portugalu te je dobila pravo govora zajedno s ministrima i predstavnicima sindikata.

U tom trenutku nije postojao strukturni okvir za dijalog civilnog društva i Vijeća te je time pristup konferencijama za tisak na EU summitu bio ograničen prisiljavajući OCD-ove da traže novinarske akreditacije (Alhadeff i Wilson, 2002). Europska konfederacija sindikata je uz ostale tri velike skupine OCD-ova pružila snažnu podršku Socijalnoj Platformi dok je Europski ekonomski i socijalni odbor doživio taj zahtjev kao ugrozu svoje pozicije kao „doma civilnog društva“ (Alhadeff i Wilson, 2002:4).

U tom periodu organizacije civilnog društva grupirale su se u četiri skupine: razvojnu, socijalnu, skupinu za ljudska prava te okolišnu skupinu. Razvojnu grupu predstavljao je CLONG i ona je organizirana oko 15 nacionalnih platforma. Okolišna skupina je okupila osam značajnijih organizacija poput WWF-a, Greenpeace, Birdlife i Friends of the Earth te su bili poznatiji kao Green 8. Skupinu za ljudska prava činili su Amnesty, Human Rights Watch i FIDH te se je njihova mreža zvala Human Rights Contact Group. Socijalna skupina OCD-ova se okupila pod imenom Socijalna Platforma 1996.godine (Alhadeff i Wilson, 2002). Platforma je najaktivnija organizacija u tom razdoblju. Ona je postala ključna veza između institucija EU-a i europskih socijalnih OCD-ova te je ponudila forum za zagovaranje civilnog dijaloga, postavljanje standarda konzultacija te drugih zagovaračkih inicijativa (Munta, 2015). Na dvjema konzultativnim konferencijama s komisijom, Social Policy Forum 1996.i 1998.godine, postignut je dogovor o obveznim konzultacijama s komisijom za zaposlenje i socijalna pitanja i to dva puta godišnje u vezi s međusobno dogovorenim agendama (Alhadeff i Wilson, 2002). Još su tri organizacije zabilježile značajnu aktivnost u zagovaranju civilnog dijaloga: Europski centar za zaklade, CEDAG (Europski centar za razvoj obrazovanja i upravljanja) te Europski centar za volonere (Garcia, 2010). Okolišna skupina OCD-ova je bila najnaprednija u smislu dijaloga s institucijama; održavali su redovne konzultacije s Povjerenikom za okoliš te su konzultirani u više od pedeset odbora komisije stručnjaka (Alhadeff i Wilson, 2002).

Europska komisija je zapravo direktno utjecala na stvaranje Europskih mreža organizacija civilnog društva, poput Socijalne Platforme i CONCORDA, kako bi: „distribuirala informacije među nacionalne aktere te akumulirala veliki fond različitih stajališta od strane aktera zainteresiranih za proces sudjelovanja“ (Sánchez-Salgado, 2007:12). Jedan od ključnih izazova za takve velike mreže organizacija civilnog društva jest činjenica višestrukog članstva te komunikacija sa svojim *grassroot*

članstvom, to jest odnos horizontalne i vertikalne komunikacije. Analizirajući članstvo osam OCD-a na različitim organizacijskim razinama utvrđeno je da one imaju zajedničke članove uglavnom na nižim razinama. Primjerice Socijalna Platforma pokriva širok opseg pitanja poput starijih osoba, autizma, homoseksualizma, žena i društvenog razvoja dok je Europska Mreža protiv Rasizma, koja je članica Socijalne Platforme, uključena u niz područja poput ljudskih prava, migracija, siromaštva i interkulturalne kooperacije. Takva višestruka članstva mogu biti korisna za komunikaciju ali isto tako mogu učiniti komunikacijske strukture neprobojnim i kompleksnim. Posljedično, resursi i pažnja nisu usmjereni vertikalno prema *grassrootu*. Nadalje proučavajući „lanac članstva“ vidljivo je da u nekim slučajevima postoji čak devet organizacijskih razina koje je potrebno prijeći kako bi informacija stigla iz Bruxellesa do *grassroota* i obrnuto. Uzimajući to u obzir Kohler-Koch i Buth (2009) tvrde da komunikacija u velikim mrežama OCD-ova putem „članskih lanaca“ definitivno nije laka, možda čak i nemoguća te da je očito da postoji povećana tendencija ka koncentriranju komunikacijskog procesa u centru negoli na periferiji bliže *grassroot* članovima (Kochler-Koch i Buth, 2009).

5.2. Razdoblje nakon Bijele knjige o vladavini (25.7.2001.-1.12.2009.)

Nakon objave Bijele knjige o vladavini 2001. godine, odnosi Europske komisije i Europskog parlamenta s organizacijama civilnog društva su se intenzivirali (Munta, 2015). Organizacije civilnog društva su u ovom razdoblju svoje aktivnosti uglavnom usmjerile na zagovaranje institucionalizacije dijaloga između civilnog društva i EU institucija te na stvaranje jasne definicije civilnog društva (Michel, 2005). Mnoge organizacije, pogotovo neke u socijalnom sektoru, su do tada već formirale određenu vrstu odnosa s EU komisijom te su daljnje konzultacijske aktivnosti vidjele kao priliku za osnaživanje i reaktivaciju tih odnosa s EU institucijama. Neke lobističke grupe su ovdje vidjele priliku da budu viđene i prepoznate te je kvaliteta njihovih doprinosa bila u skladu s njihovom mogućnošću da se prilagode zahtjevima EU institucija (Michel, 2005). Isto tako, mnoga udruženja, pogotovo profesionalne organizacije i poduzeća su Bijelu knjigu doživjeli kao priliku za prepoznavanjem i legitimacijom dok su neke druge grupacije htjele da definicija civilnog društva bude ograničena samo na pitanja javnog interesa. Uglavnom zagovarao se stabilni okvir za participativnu demokraciju

kroz institucionalizirane konzultacijske procese kao što je i navedeno u Bijeloj knjizi (Michel, 2005).

Kako bi utjecali na Laekansku Deklaraciju, iste godine kada je i objavljena Bijela knjiga, OCD-ovi su se organizirali u "Citizens Assembly 2004" te su izdali manifest "Europe is our Future". Belgijsko predsjedništvo je pokrenulo Konvenciju o budućnosti Europe te su članovi četiriju grupa OCD-ova pozvani u Forum s kojima su obavljene konzultacije od strane predsjednika Prodia te belgijskog premijera Verhofstadta, tadašnjeg predsjednika Vijeća (Alhadeff i Wilson, 2002). Romano Prodi je početkom 2000.godine rekao Europskom parlamentu kako njegova vizija procesa donošenja odluka u Europskoj Uniji zahtjeva „građansko sudjelovanje u svim fazama procesa donošenja politika“ (Van Deth, 2008:327) te novo partnerstvo civilnog društva i ostalih dionika zainteresiranih za upravljanje naziva „Mreža Europe“ (Bežovan, 2004). To partnerstvo podrazumijeva suradnju „EU institucija, nacionalnih vlada, regionalnih i lokalnih vlasti te civilnog društva u zajedničkom oblikovanju, primjeni i praćenju politike“ (Bežovan, 2004:92).

OCD-ovi nisu uspjeli uvjeriti belgijsko predsjedništvo da u svojoj izjavi posebno naglase potrebu jačanja EU civilnog društva. Socijalna Platforma je zahtijevala da razmotre prijedlog od strane grupe socijalista Europskog parlamenta da izrade sporazum između Vijeća, komisije i Parlamenta, koji bi im pružio pravni temelj za civilni dijalog. U jednom trenutku činilo se kako bi Belgijanci mogli poduprijeti taj zahtjev ali je nedostajalo potpore od ostalih država članica i od strane komisije (Alhadeff i Wilson, 2002). Jedan razlog za nedostatak političke volje je bio u tome što je jedan dio dužnosnika smatrao kako je to pitanje riješeno u Ugovoru iz Nice gdje je navedeno kako Europski socijalni i ekonomski odbor zapravo obavlja ulogu posrednika s civilnim društvom. Taj je članak uveden bez potrebnih konzultacija s OCD-ovima što je iznenadilo neke organizacije koje su naposljetku tražile od Odbora da se reformira kako bi se osigurala potrebna prisutnost ostalih OCD-ova. Civilno društvo u ovoj aspiraciji Odbora nije vidjelo legitimnu supstituciju za pravnu osnovu za civilni dijalog (Alhadeff i Wilson, 2002).

Vođa Konvencije o budućnosti Europe te ujedno i bivši francuski predsjednik, Giscard D'Estaing je početkom 2002.godine dao zadatak osnaživanja veza s civilnim društvom, bivšom belgijskom premijeru Jean-Lucu Dehaneu. Četiri grupacije OCD-ova

su u tom trenutku počele organizirati svaki svoj sektor dok je Europski i ekonomski socijalni odbor ovdje vidio priliku da nametnu svoju ulogu u sferi civilnog društva. Za to vrijeme Dehaene je odavao dojam nezainteresiranosti za stvaranje strukturiranog dijaloga s civilnim društvom. Svejedno do lipnja 2002.godine pojavili su se pozitivni znakovi za OCD-ove, određeni utjecajni političari su se priklonili zahtjevima civilnog društva te je postajalo sve očitije da postoji prijeka potreba za međuinstitucionalnim sporazumom oko civilnog dijaloga (Alhadeff i Wilson, 2002). Neki OCD-ovi su koristili *liaison* grupu stvorenu od strane Ekonomskog i socijalnog odbora 2004.godine kako bi aktivno sudjelovali u raspravama o javnoj politici, u oblikovanju stajališta za aktualne sjednice Odbora te kako bi dali svoje stručno znanje o konkretnim pitanjima javnih politika (Munta, 2017).

Veliki broj OCD-ova je pak sudjelovalo u programima EU komisije poput: “Plan D for Democracy, Debate Europe, Communication Policy“ i Europe for Citizens” (Kutay, 2011:113). Cilj tih programa bilo je uključivanje OCD-ova u procese stvaranja odluka EU komisije kroz postupke konzultacija. OCD-ovi su u tim inicijativama nudile svoje *grassroot* iskustvo, svoje poglede na određena pitanja i svoje povratne informacije vezane uz stvaranje politika na EU razini. Sudjelovalo je 128 organizacija civilnog društva koji su djelovali kao multiplikatori mišljenja građana putem svojih komunikacijskih kanala u različitim fazama projekta (Kutay, 2011).

Kako bi te konzultacije bile što transparentnije važno je o istima javnost obavijestiti i informirati, u tome procesu važnu ulogu ima internet. OCD-ovi time imaju priliku iskoristiti taj instrument kako bi oblikovali javnu sferu. Javna sfera je središte participativne demokracije gdje se građani okupljaju, razmjenjuju mišljenja, raspravljaju te u konačnici formiraju javno mnijenje (Odugbemi, 2008). Prateći i prenoseći razvoj EU politike, organizacije civilnog društva bi pomogle u uspostavljanju javne sfere omogućavajući članovima i potencijalno zainteresiranoj široj javnosti da raspravljaju i ocjenjuju Europsku politiku. Upoznavajući se s političkim odlukama građani bi mogli za iste držati odgovorne njihove donositelje. Odsustvo javne sfere samo bi više ojačalo zatvorene elitne mreže u Bruxellesu i izoliralo ostale građane (Kochler-Koch i sur., 2013).

U tom smislu, proučavajući postoji li jedinstven oblik web stranice OCD-a koji se koristi u stvaranju deterritorijaliziranog participativnog globalnog društva Bruszt i

suradnici (2005) su prikupili podatke s 1 586 web stranica istočnoeuropskih OCD-a točnije iz Višegradske skupine (V4) Češke, Mađarske, Poljske i Slovačke. U istom istraživanju, autori su označili pojedinu stranicu transnacionalnom ukoliko je sadržavala poveznicu na neku drugu stranu nevladinu udrugu, strani izvor financiranja ili neku nadnacionalnu agenciju. Zaključeno je da ne postoji idealan jedinstven tip web stranice OCD-a te da transnacionalna odrednica nema nužno i participativnu komponentu. Isto tako participativno nije nužno i transnacionalno. Participacija prema autorima (Bruszt i sur., 2005) ide više uz domaću lokalnu orijentaciju te je stoga doprinos njihovog istraživanja svojevrsno razbijanje iluzije o utopističkoj slici deteritorijaliziranog, participativnog globalnog civilnog društva.

Nadalje, Kohler-Koch i suradnici (2013) su napravili analizu trideset i pet web stranica odabranih organizacija civilnog društva i ostalih interesnih grupa poput sindikata radnika i poslovnih udruženja. Proučavali su u kojoj mjeri pružaju informacije o aktivnostima vezanima uz EU i njihovoj poziciji prema vlastitim članovima i široj javnosti. Otkrili su da je doprinos OCD-a internetskim publikacijama vezanima uz konzultacije s EU komisijom poprilično oskudan te da aktivnosti organizacija civilnog društva u smislu odnosa s javnošću ne pružaju dovoljno publiciteta politički kontroverznim temama kako bi se uopće aktiviralo djelovanje demokratskih mehanizama (Kohler-Koch, 2013). Istražujući faktore koji utječu na informiranje javnosti o EU aktivnostima od strane OCD-a primijećeno je da dobro strukturirane organizacije te države gdje postoji sklonost kolektivnom organiziranju bolje koriste odnose s javnošću negoli organizacije s labavijom strukturom i države gdje je manja sklonost kolektivnom organiziranju (Kohler-Koch, 2013).

5.3. Razdoblje nakon Ugovora iz Lisabona (1.12.2009.-2022.)

Unatoč tome što je Ugovor iz Lisabona prepoznao civilni dijalog, mehanizmi za dijalog s civilnim društvom nisu usklađeni. Stvoreni su novi mehanizmi te su regulirani standardima iz 2002.godine. Na temelju principa bolje regulacije, fokus konzultacija se mijenja od ekskluzivnih razgovora sa selektiranim OCD-ovima prema otvorenim konzultacijama koje se obraćaju i organiziranim dionicima i pojedincima. Nadalje, u ranim 2010-ima organizirane su skupštine i paneli u sklopu programa Europa za Građane gdje je održana javna rasprava s pojedinačnim građanima unutar Konferencije o budućnosti Europe (Jančić, 2023).

Na temelju opsežnih debata OCD-ova putem Europske inicijative za transparentnost 2012.godine, prošireni su opći i minimalni standardi za konzultacije zainteresiranih strana koje je 2002.godine donijela komisija. Konzultacije su produljene s 8 na 12 tjedana te je uvedena usluga „upozorenja“ o nadolazećim inicijativama za sve prijavljene organizacije u Registru transparentnosti. Registar transparentnosti je postao ključni instrument za poboljšanje transparentnosti odnosa između komisije, Parlamenta te ostalih uključenih dionika. Naime, članovima komisije i Parlamenta zabranjeno je održavanje sastanaka s organizacijama koje nisu upisane u Registar. Nakon 2015.godine počela se objavljivati lista sastanaka s OCD-ovima i ostalima organizacijama kako bi se povećala otvorenost i javna kontrola njihovog rada (Vidačak, 2020). Trenutno je u registru upisano 12445 subjekata (Europa, 2023).

Početkom 2018.godine, prilikom zagovaranja rezolucije Europskog parlamenta kojom se zahtjeva uspostava Europskog instrumenta vrijednosti, Europski građanski forum je pozvao građane da apeliraju na svoje nacionalne zastupnike u EU parlamentu da glasaju za rezoluciju. Europski građanski forum je paneuropska mreža OCD-a s članovima u 29 zemalja članica EU koja se bavi obranom civilnog prostora te zagovaranjem uloge civilnog društva u procesu stvaranja politika. Posljedično, više od 1300 ljudi je u manje od 72 sata poslalo e-mailove svojim zastupnicima u EU parlamentu. U ovoj akciji podršku im je pružila Zaklada Stefana Batoryja te Zaklada za razvoj civilnog društva. Na kraju, rezolucija je usvojena 19.travnja 2018.godine na plenarnoj sjednici EU parlamenta. Europski građanski forum je nakon toga izradio izvještaj o ključnim izazovima koji prijete današnjem civilnom prostoru u EU te su navedeni prijedlozi usmjereni EU institucijama kako da pristupe toj problematici (European Civic Forum, 2019).

Tijekom 2021.godine članovi CONCORD-a su se fokusirali na pitanje koliko utjecaja imaju pravila i propisi na stvaranje partnerstva između organizacija civilnog društva i EU institucija u provedbi međunarodne suradnje. Isto tako dobili su priliku za razgovor s Radnom skupinom Vijeća EU-a za suradnju u razvoju i međunarodna partnerstva te su tako osigurali podršku za Globalnu platformu za obrazovanje te program „Obrazovanje ne može čekati“. Iste godine održali su dva sastanka radnih skupina što im je omogućilo sudjelovanje u širim raspravama i zagovaračkim prilikama s Europskom komisijom. Fokus tih radnih sastanaka bilo je razumijevanje

instrumenta Globalna Europa te izazovi vezani uz financiranje OCD-ova. Nadalje, sudjelovali su u konzultacijama u Timu za razvoj u okviru Foruma za politiku razvoja te su omogućili članovima mjesečne sastanke i online alat za razmjenu informacija o konzultacijama na razini Delegacije EU. (Concord, 2022) .

Kako bi se omogućilo što otvorenije sudjelovanje, što je i bila ključna odrednica inicijativa za transparentnost EU-a, komisija je povećala uporabu otvorenih online konzultacija kako bi direktno došla u kontakt sa zainteresiranim građanima (Greenwood, 2017). Tako se velika većina inicijativa usvojenih nakon Ugovora iz Lisabona udaljila od agende civilnog dijaloga te se okrenula prema sistemu otvorenih konzultacija (Jančić, 2023). Prema Jančiću (2023:56) „ova de facto promjena na dnevnom redu s civilnog dijaloga na online konzultacije, sa stabilnim diskurzivnim naglaskom na participaciji, implicira redistribuciju participativnih prilika – to je pomak koji se desio s Ugovorom iz Lisabona“.

5.4. Online konzultacije

Ideja online konzultacija jest da se kroz stimulaciju direktnog oblika razmjene stavova, mišljenja i informacija između građana, organizacija država članica te EU institucija poveća demokratski legitimitet EU-a. Drugim riječima, cilj EU-a jest da se kroz osnaživanje horizontalne komunikacije između građana i organizacija koristeći participativne mehanizme poput online konzultacija stvori Europska javna i politička sfera (Zeegers, 2016).

Istraživanje Marxsen (2015) o sudionicima online konzultacija pokazalo je da je u više od 70% održanih konzultacija u 2011. godini najviše bilo sudionika iz poslovnih interesnih grupa te kako su te iste grupe kontinuirano prisutne u online konzultacijama u usporedbi s nekim radničkim sindikatima i udruženjima za zaštitu potrošača. Nadalje, prema istraživanju Quittkat (2013) na istu temu, u području javnog zdravlja i socijalnih pitanja u online konzultacijama, jedna trećina sudionika bile su privatne tvrtke i poslovna interesna udruženja dok su u području vezanom za potrošače i prehranu polovica sudionika bile trgovačke organizacije i kompanije. Isto tako, Quittkat (2013) je u istraživanju uočila prezastupljenost OCD-ova iz snažnijih sjevernih i zapadnih država članica poput Njemačke i Velike Britanije nauštrb južnih i istočnih država članica.

Zeegers (2016) zaključuje kako su Marxsen (2015) i Quitkat (2013) utvrdili da se nije proširio spektar interesa u online konzultacijama te da je prisutna snažna pristranost u polju sudionika u korist ekonomskih proizvođača. Dominacija tih ekonomsko interesnih grupa moguća je zato što imaju na raspolaganju potrebne resurse u obliku osoblja i financija što im omogućuje kontinuiranu prisutnost. Društvene sfere koje predstavljaju kulturne i socijalne interese prema Marxsensu (2015) nemaju potrebnu količinu resursa niti kvalitetnog osoblja te zbog toga zaostaju i bivaju zapostavljene i marginalizirane.

Suprotne rezultate dobio je Wiede (2021) istražujući ulogu online konzultacija Europske komisije u zastupanju interesa civilnog društva na europskoj razini. On je došao do zaključka da najveću skupinu sudionika u javnim online konzultacijama trenutno čine građani EU a ne poslovne interesne grupe. Analizirao je povratne informacije i doprinose online konzultacijama na raznim inicijativama EU komisije. U svojoj analizi anonimne sudionike je svrstao u građane što znači da je više od polovice doprinosa bilo od strane građana EU. Poslovna poduzeća su najviše sudjelovala u konzultacijama vezana na temu konkurentnosti dok su skupine građana i anonimni sudionici najviše sudjelovali na temu digitalne ekonomije te društvene i klimatske akcije (Wiede, 2021).

Objašnjenje da su rezultati ovog istraživanja u suprotnosti s prošlim rezultatima možemo potražiti u činjenici da je zbog neprestanog razvoja interneta on postao sve veći dio svakodnevnog života EU građana te je EU komisija radila na poboljšanju formata konzultacija poput Agende za Bolju Regulaciju koja ima cilj povećanja transparentnosti i inkluzivnosti (Wiede, 2021). Zaključno, Wiede (2021) tvrdi da se s vremenom desila određena diversifikacija participacije ali da je ključno da EU komisija nastavi aktivno promovirati participaciju u svim zemljama članicama, osobito u manjima državama.

Tablica 1. Ključna obilježja utjecaja

VREMENSKO RAZDOBLJE/TIP UTJECAJA	Ugovor iz Maastrichta (7.2.1992.- 25.7.2001.)	Bijela knjiga o vladavini (25.7.2001.- 1.12.2009.)	Ugovor iz Lisabona (1.12.2009.-2022.)
DEMONSTRACIJE	a)demonstracije u Ženevi 1998.g.		

	<p>b)“<i>Crvena Kartica</i>“ Jacquesu Santeru c)protesti tijekom sastanka EU vijeća-2000.g. u Nici i 2001.g. u Goeteborgu d)<i>EURODEMO</i></p>		
SUDJELOVANJE U RADNIM SKUPINAMA	a)kroz <i>Ekonomski i socijalni odbor</i>		<p>a)<i>CONCORD</i>:- Radna skupina Vijeća EU za suradnju u razvoju i međunarodna partnerstva b)radna skupina EU komisije</p>
ZAGOVARANJE I LOBIRANJE	<p>a)<i>Socijalna platforma</i>: - zagovaranje pravnog okvira za civilni dijalog - postavljanje standarda konzultacija b)<i>Europski centar za zaklade</i>: - zagovaranje civilnog dijaloga c) <i>CEDAG</i>: - zagovaranje civilnog dijaloga d) <i>Europski centar za volontere</i>: - zagovaranje civilnog dijaloga e)<i>Human Rights Contact Group</i>: zagovaranje ljudskih prava f)<i>Green 8</i>: - zagovaranje okolišne politike g)<i>CLONG</i>: - zagovaranje razvojne politike</p>	<p>a)“<i>Citizens Assembly 2004</i>“: <i>Europe is our Future</i></p>	<p>a) <i>Europski građanski forum</i> b) <i>Democracy International</i></p>
KONZULTACIJE		<p>a)<i>Forum</i> – četiri grupe OCD-ova u</p>	

		<p>konzultacijama s Romano Prodiem i Verhofstadtom</p> <p><i>b)CONCORD</i>-Tim za razvoj u okviru Foruma za politiku razvoja</p>	
SUDJELOVANJE U JAVNIM RASPRAVAMA		<p><i>a)Liaison</i> grupa od ESO-a</p> <p><i>b)Plan D for Democracy, Debate Europe, Communication Policy, Europe for Citizens</i></p>	<p><i>a) Europa za Građane</i></p> <p><i>b) Europska inicijativa za transparentnost</i></p>
SUDJELOVANJE U ONLINE KONZULTACIJAMA			<p>a) sredinom 2010-ih velika prisutnost profesionalnih grupacija te do kraja desetljeća povećanje prisutnosti OCD-ova i građana</p>

Tablica 2. Snaga utjecaja

VREMENSKO RAZDOBLJE	SNAGA UTJECAJA OCD-a NA PARTICIPATIVNU DEMOKRACIJU
(7.2.1992.-25.7.2001.)	<p>SREDNJA</p> <p>-participativni diskurs je tek na začetku te ne postoji velik broj OCD-a koji imaju potrebno stručno znanje o participativnim mehanizmima</p>
(25.7.2001.-1.12.2009.)	<p>JAKA</p> <p>-povećan je broj konzultacija s EU komisijom te veći broj OCD-a sudjeluje u javnim raspravama</p>
(1.12.2009.-2022.)	<p>SREDNJA</p> <p>-mijenja se fokus s ekskluzivnih konzultacija s OCD-ovima te se ide prema modelu otvorenih konzultacija</p>

6. DISKUSIJA

Prema Wolfu (2018) “devedeset posto demokracija stvorenih nakon pada Sovjetskog Saveza nije uspjelo”. Prisutan je pesimističan stav kada je riječ o demokraciji u EU. Rast lijevog i desnog populizma, Brexit te neliberalni potezi pojedinih zemalja članica, (Mađarska, Poljska) ukazuju na krizu demokracije u EU (Kriesi, 2020). No, iako postoji nezadovoljstvo demokracijom među građanima EU, posebice u južnoj i istočnoj Europi, većina njih i dalje podržava temeljne demokratske principe. Nezadovoljstvo demokracijom pridonijelo je rastu radikaliziranih političkih stranaka koje to neslaganje uključuju u svoj populistički diskurs koji više manje “ispari” nakon što stranke postanu “mainstream” (Kriesi, 2020).

Kada je riječ o uključenosti građana i ostalih zainteresiranih dionika poput organizacija civilnog društva u Europskoj Uniji, više od dva desetljeća prisutno je uvjerenje da je EU osuđena na propast ukoliko se ne poveća uključenost EU građana (Alemanno, 2020). Trenutni repertoar participativnih instrumenata pruža određene mogućnosti za sudjelovanje no svaki od njih posjeduje određene manjkavosti. EU nudi sedam instrumenata za participaciju građana: izbori za EU parlament, Europsku građansku inicijativu, peticije za EU parlament, Europski Ombudsman, javne konzultacije, građanski dijalog i Europski građanski dijalog. Unija je s vremenom poboljšala svoj participativni repertoar dodavanjem novih te reformiranjem postojećih instrumenata, no niti jedan novi instrument nije doveo do uspostavljanja vidljive, koherentne i efikasne participativne infrastrukture. Vidljivost sadašnjih participativnih instrumenata je jako niska što rezultira neznanjem građana o participativnom sustavu i mogućnostima postojećih instrumenata. Ne postoji komunikacijska strategija koja bi iskomunicirala javnosti način upotrebe i korisnost participativnih instrumenata. Građani su isto tako neupućeni u funkcioniranje instrumenata u praksi te ne znaju kako odabrati jedan u skladu sa svojim potrebama. Osim što su velikim dijelom nepoznati građanima, relativno malo utječu na stvaranje politika u EU. U istraživanju o participativnim instrumentima u EU, samo je četvrtina ispitanih eksperata o EU demokraciji izjavila da smatra kako ti instrumenti rade kako bi trebali (Hierlemann i sur., 2022).

OCD-ovi su se više manje prilagođavali institucionalnim promjenama u EU. Kako se mijenjala ravnoteža moći između EU institucija, OCD-ovi su prema tome

preusmjeravali svoj fokus. Primjerice, povećanjem moći EU parlamenta u procesu donošenja odluka, pretvorilo je to tijelo u značajni lobistički kanal za OCD-ove. U godinama nakon usvajanja Bijelog papira o vladavini, komisija je uvela širok spektar instrumenata za konzultacije i dijalog s predstavnicima OCD-ova, poput online konzultacija, javnih slušanja i institucionaliziranih konzultacija u zagovaračkim odborima i poslovnim panelima. No, tijekom tog procesa komisija je naglasila kako su ti participativni elementi više komplementarni tadašnjem uređenju negoli da predstavljaju alternativu. Ratifikacijom Ugovora iz Lisabona, ideja da Unija počiva na dva komplementarna principa, predstavništvu i participaciji, još je više ojačana (Lindgren i Persson, 2011).

Divjak i Forbici (2017) su proveli 27 intervjua s članovima Europskog ekonomskog i socijalnog odbora, *liaison* grupom odbora, akademskim konzorcijem “učinak Trećeg sektora” te predstavnicima nacionalnih i europskih platformi organizacija civilnog društva i globalnom mrežom organizacija civilnog društva. Na temelju tih intervjua prepoznali su kao najznačajnije društvene i političke trendove poput: sužavanja prostora civilnog društva, smanjenja javnog financiranja, uloge društvenih mreža, polarizaciju društva, povećanja nacionalizma, rast desno orijentiranih političkih stranaka, novu tehnologiju, širenje populizma putem privatnih medija, demografske promjene, siromaštvo, klimatske promjene te rast nejednakosti. Svi ovi faktori su međusobno povezani te neki djeluju kao pokretači a neki su rezultati (primjerice sužavanje prostora civilnog društva je rezultat određenih pokretača poput populizma) dok se svi mogu opisati kao trendovi (Divjak i Forbici, 2017). Izdvojeno je pet najznačajnijih trendova: demografske promjene, ekonomska kriza, digitalizacija, populizam te sužavanje prostora civilnog društva.

Demografske promjene utječu na OCD-ove zbog starenja upravljačkih struktura OCD-ova koje ukoliko kruto drže svoje pozicije, utječu na odlazak mladih članova koje zanemaruju takve organizacije. Posljedično mogu se desiti poteškoće s praćenjem suvremenijih i novijih pristupa primjerice u odnosima s javnošću i zagovaračkim metodama (Divjak i Forbici, 2017).

Ekonomska kriza pak utječe na rad OCD-ova u financijskom te u političkom smislu. U financijskom smislu smanjuje se količina javnog financiranja, rastu nesigurni oblici zaposlenja, mijenjaju se strukture prihoda te raste konkurentnost u

sektoru civilnog društva kako od poslovnih subjekata tako i od drugih OCD-ova. (Divjak i Forbici, 2017). Veći, globalno usmjereni OCD-ovi, nisu sveukupno gledajući pretrpjeli mnogo štete kada je riječ o financiranju, dok se manji lokalni OCD-ovi suočavaju s većim teškoćama zbog prelaska s modela financiranja koji se oslanja na javne vlasti, na modele koji koriste financiranje iz nekih drugih izvora (Shahin, 2013). U političkom smislu država očekuje od OCD-ova efikasnost zbog uloženi sredstava što OCD-ove tjera da pruže dokaze kako bi opravdali svoju financijsku učinkovitost, što ponekad dovodi do zanemarivanja aktivnosti povezanih s osnovnom misijom OCD-ova. No oni koji pronadu privatne donatore, mogu povećati svoju neovisnost i autonomiju te se tako fokusirati na aktivnosti po vlastitom nađenju (Divjak i Forbici, 2017).

Ekonomska kriza uvelike utječe na samu dinamiku institucionalizacije OCD-ova u EU (Johansen i Kalm, 2015). Kako bi se čuo „glas“ OCD-a i kako bi dobili potrebne resurse za svoje ideje, nužno je da se prilagode logici sustava u Bruxellesu, što ta udruženja stavlja u nezgodnu situaciju u kojoj su razapeti između bliskih veza sa svojim članovima i sfere profesionalnog lobiranja. Ovisnost o financiranju od strane komisije preusmjerava aktivnosti OCD-a na politiku koju komisija trenutno ima na agendi. Udruženja tako bivaju uhvaćena u vrtlogu političkog procesa EU te slijede agendu komisije pritom gurajući svoje interese ali pokazivajući afinitet za integracijom prihvaćajući Europska rješenja (Kochler-Koch i sur., 2013). Upravo u toj borbi za resursima, dionici civilnog društva bore se i za određenu moć i status što je prema Johansen i Kalm (2015) dovelo do promjene unutarnje dinamike civilnog društva. Ideali demokracije, solidarnosti i inkluzivnosti, zamijenjeni su ponekad sa rivalnošću i kompetitivnošću, što je dovelo do hijerarhijski strukturiranih odnosa s isključujućom komponentom. Ekonomska kriza, određeni geopolitički događaji te volja relevantnih političkih i društvenih institucija za inkorporiranjem stavova određenih društvenih pokreta, uvelike utječu na proces institucionalizacije i deinstitutionalizacije. Johansen i Kalm prema Warrenu (2001) zaključuju da zadržavajući različite doprinose širokog spektra organizacija, velikih i malih, institucionaliziranih i deinstitutionaliziranih i ostavljajući „vrata otvorena“ u budućnosti, postoji mogućnost za stvaranjem vrijednog potencijala i utjecaja za EU okruženje u vremenu krize.

Digitalizacija je dovela do povećanja online ad hoc aktivizma te smanjenja interakcije civilnog društva i građana pošto građani imaju mogućnost bez posredništva civilnog društva sudjelovati u javnom životu. Posrednička uloga civilnog društva se doživljava suvišnom kako od vladajućih tako i od građana. Pojavila se nova struja *grassroot* organizacija koje odbacuju stare načine OCD-ova te čija je glavna karakteristika upotreba nove suvremene tehnologije koja omogućuje online aktivizam po instant principu. Po pitanju volonterizma, nova tehnologija omogućuje organizaciju pojedinaca sa zajedničkim interesima i ciljevima bez potrebe posredovanja s OCD-ovima (Divjak i Forbici, 2017).

Populizam je filozofija koja naglašava vjeru u mudrost i vrlinu običnih ljudi nasuprot “korumpiranog establišmenta“. On kritizira postojeće vlasti te izražava negodovanje prema multinacionalnim korporacijama, izabranim političarima, velikim bankama, medijskim i znanstvenim stručnjacima te drugoj “privilegiranoj eliti” (Ingelhart i Norris, 2016). Uz populizam usko je povezan euroskepticizam i lažne vijesti. Preispituju se europske vrijednosti poput slobodnog kretanja robe, usluga, kapitala i osoba te multikulturalizma. Lažne vijesti rezultat su rastuće nejednakosti u društvu što je dovelo do gubitka povjerenja prema etabliranim medijima. Posljedično mnogo građana okrenulo se alternativnim izvorima informacija čiji se poslovni model uz postojeće algoritme društvenih mreža temelji na senzacionalističkim naslovima i tekstovima koji nude malo činjeničnih informacija te služe samo za privlačenje pažnje i ostvarivanje profita. Kredibilitet OCD-ova se isto tako konstantno preispituje te mediji uglavnom pokriju najskandaloznije te najuspješnije priče što ponekad snižava ili pak povećava rejting civilnog društva. No na kraju Divjak i Forbici (2017) tvrde kako mediji uglavnom favoriziraju civilno društvo ukoliko one nisu aktivnosti ekstremne ljevice ili desnice (Divjak i Forbici, 2017).

Trend sužavanje prostora civilnog društva počeo je u razdoblju 2004-2005. godine te u to vrijeme nije privlačio previše pažnje, no on se nastavio te je u velikoj mjeri prisutan i danas (European Parliament, 2017). Danas je vidljivo sužavanje prostora za civilno društvo u brojnim državama članicama EU na temelju izvješća Europskog parlamenta (2017), Agencije EU-a za temeljna prava (2021), Univerzalnih periodičnih izvješća UN-a i akademskih i think tank istraživanja. Ono je prisutno kroz pojavu velikog broja mjera i regulacija koje umjesto da olakšaju rad OCD-ova oni ga

pokušavaju kontrolirati poput restriktivne legislature, utjecaja na zagovaračke aktivnosti te uplitanja države u unutarnja pitanja OCD-ova. Isto tako velikom broju nacionalnih vlada nejasno je što bi uloga civilnog društva u budućnosti uopće bila te koji bi bili prioriteta po tom pitanju. Pojavio se veliki broj OCD-ova koje je stvorila i dalje financira država kako bi se borila protiv OCD-ova koji kritiziraju vlast. Takvi OCD-ovi koji su podržavani od strane vlade prije su bili prisutni u autoritarnim nedemokratskim državama dok se danas oni pojavljuju u EU Više od stotinu vlada uvelo je restriktivne zakone koji ograničavaju djelovanje OCD-ova (Divjak i Forbici, 2017). Isto tako koristi se cijeli niz formalnih i neformalnih tehnika koje OCD-ove stavljaju u nepovoljan položaj (European Parliament, 2017). OCD-ovi trebaju podršku od EU institucija na način da izvrše politički i financijski pritisak na vlade koje ograničavaju prostor za civilno društvo. Zaštita prostora civilnog društva nije važna samo zbog građana. EU institucije ne mogu same implementirati konkretne politike i čuvati EU vrijednosti i norme. Isto tako, ne mogu se samo boriti s izazovima ekonomske kriza, pandemije, migracija, klimatskih promjena ili rata bez potpore civilnog društva (Stiftung Mercator, 2022)

Kako bi ojačala participativnu demokraciju, EU bi mogla uvesti participativno upravljanje proračunom. Participativno upravljanje proračunom karakterističan je *grassroot* demokratski proces koji omogućuje građanima da odluče na koji će se način potrošiti sredstva iz lokalnog ili regionalnog proračuna. Na EU razini, ono bi povećalo uključenost građana u procese donošenja odluka, povećalo bi transparentnost i odgovornost kada je riječ o državnoj potrošnji, osnažilo bi različite zajednice da prepoznaju i artikuliraju svoje potrebe i prioritete te bi povećalo svijest i informiranost javnosti o tome na što se troše sredstva iz proračuna. No pitanje je kako bi se ova vrsta demokratske inovacije uspješno institucionalizirala u kontekstu naprednih liberalnih demokratskih sustava te na većim razinama vladanja (Smith, 2009).

Kako bi povećali sudjelovanje građana u demokratskim procesa Europske unije, civilno društvo može poduzeti niz aktivnosti i strategija. Problem nedovoljne vidljivosti i informiranosti građana o participativnim instrumentima, OCD-ovi mogu riješiti organiziranjem različitih informativnih i edukativnih radionica, seminara, *webinara* i kampanja. Posebnu važnost mogli bi posvetiti edukaciji mladih o EU i demokratskim procesima te poticati njihovo sudjelovanje i aktivizam. Zatim.

ispitivanjem javnog mišljenja, OCD-ovi mogu steći uvid u stavove i potrebe građana u vezi s pitanjima o EU. Posljedično, na temelju odgovora mogu se prilagoditi komunikacijske strategije kako bi se bolje odgovaralo na njihove potrebe. Nadalje, OCD-ovi mogu poticati dijalog između građana i EU institucija organizirajući javne tribine, rasprave i forume gdje bi građani mogli izraziti svoje mišljenje i postaviti pitanja.

7. ZAKLJUČAK

Pitanje demokracije u EU je izazovno zbog specifične naravi i kompleksnosti Europske unije. Naime, EU počiva na principima demokracije te svoj demokratski legitimitet crpi iz država članica. Postoji potreba za stvaranjem novih paradigmi, pravila i institucija koje bi osnažile demokratski legitimitet u transnacionalnom smislu (Gagnon i Chou, 2015).

Participativna demokracija je važna na EU razini kako bi se premostio jaz između EU institucija i građana i kako bi se povećao demokratski legitimitet donošenja odluka. Zbog kompleksnosti Europske unije, tradicionalni oblici uključivanja građana u sudjelovanje u procesima donošenja politika nisu prikladni, pa bi stoga participativna demokracija mogla ponuditi neke nove kanale za veće sudjelovanje građane.

U periodu nakon Ugovora iz Maastrichta, fokus OCD-ova bio je promoviranje ideje civilnog dijaloga. EU institucije su pred javnosti zastupale tu ideju ali konkretni pomaci u stvaranju participativne infrastrukture su se još uvijek odvijali jako sporo. Najznačajnije aktivnosti OCD-ova bile su demonstracije radi Santero afere, zagovaranje i lobiranje od strane Socijalne platforme te sudjelovanje u radnim skupinama kroz Ekonomski i socijalni odbor. U ovom je periodu snaga utjecaja OCD-a na participativnu demokraciju srednja jer je participativni diskurs bio tek na začetku i nije postojao velik broj OCD-a koji su imali potrebno stručno znanje o participativnim mehanizmima.

Razdoblje nakon Bijele knjige o vladavini karakterizira zagovaranje institucionalizacije dijaloga između civilnog društva i EU institucija te stvaranje jasne definicije civilnog društva (Michel, 2005). Povećan je broj konzultacija s EU komisijom te veći broj OCD-ova sudjeluje u javnim raspravama. Upravo zbog tog povećanog broja sudjelovanja, snaga utjecaja OCD-a u ovom periodu je jaka.

Ugovor iz Lisabona prepoznaje civilni dijalog te je stvoren određen normativni okvir, koji premda nije zakonsko obvezujuć, ipak instalira određeni element političke odgovornosti u EU (Kochler-Koch i sur., 2013). U tom razdoblju, postavljeni su novi mehanizmi koji su promijenili fokus s ekskluzivnih konzultacija s odabranim OCD-ovima prema otvorenim konzultacijama sa zainteresiranim dionicima. Povećava se uporaba online konzultacija te se mijenja fokus s agende civilnog dijaloga prema modelu otvorenih konzultacija (Jančić, 2023). Upravo zbog te promjene paradigmi, utjecaj OCD-ova je srednje jak.

Sagledavanjem generalnih obilježja navedenih razdoblja može se zaključiti kako je kroz sva tri proučavana razdoblja, participativni diskurs uvijek prednjačio nad participativnom infrastrukturom u EU. Predvodnici tog diskursa bili su OCD-ovi. U kontekstu sadašnjih okolnosti, kada je stupanj polarizacije u društvu visok i gdje mnoge organizacije trpe napade od strane nacionalnih vlada, civilno društvo bi trebalo pristupiti rizomatski. Trebali bi težiti stvaranju novog oblika odnosa s EU institucijama te redefiniraju vlastite slike u javnosti. Potrebno je pokazati fleksibilnost i snalažljivost u smislu postizanja održivosti kako ne bi postali neka vrsta EU *agitpropa* te uspostavljanjem novih strategija i komunikacijskih kanala s *grassrootom* educirati nove generacije kako bi se obogatila i osvježila sadašnja struktura civilnog društva u EU.

LITERATURA:

1. Alemanno, A. (2020). Levelling the EU participatory playing field: A legal and policy analysis of the Commission's public consultations in light of the principle of political equality. *European Law Journal*, 26(1-2), 114-135.
2. Alemanno, A. (2022). *Towards a Permanent Citizens' Participatory Mechanism in the EU*. Posjećeno dana 20.8.2023. na mrežnoj stranici: <http://www.europarl.europa.eu>
3. Alhadeff, G., & Wilson, S. (2002). *European Civil Society Coming of Age*. Posjećeno dana 17.7.2023. na mrežnoj stranici: <https://archive.globalpolicy.org/ngos/int/eu/2002/05civsoc.htm>
4. Andree, S. (2008). Corruption, Legitimacy and the Quality of Democracy in Central and Eastern Europe and Latin America. *Review of Sociology*, 14(2), 93-115.
5. Arnstein, S. (1969). A Ladder Of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216-224.
6. Balme, R. & Chabanet, D. (2008). *European Governance and Democracy: Power and Protest in the EU*. Lanham, Rowman & Littlefield.
7. Barber, B. R. (2014). *Participatory Democracy*. Posjećeno dana 19.8.2023. na mrežnoj stranici: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/9781118474396.wbept0752>
8. Bežovan, G. (2004). *Civilno društvo*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
9. Bherer, L., Dufour, P. & Montambeault, F. (2016). The participatory democracy turn: an introduction. *Journal of Civil Society*, 12(3), 225-230.
10. Blaug, R., & Schwarzmantel, J. (2000). *Democracy: A Reader*. New York: Columbia University Press.
11. Bruszt, L., Vedres, B., & Stark, D. (2005). Shaping the Web of Civic Participation: Civil Society Websites in Eastern Europe. *Journal of Public Policy*, 25(1), 146-163.
12. Baturina, D. (2015). Pogled prema Europskoj uniji civilnog društva: civilno društvo u kontekstu europeizacije. *Hrvatska i komparativna javna uprava*, 15(4), 935-954.

13. Civitas, (2016). *Democracy in the EU*. Posjećeno dana: 14.09.2023. na mrežnoj stranici: <https://www.civitas.org.uk/content/files/CIT5.-Dem.pdf>.
14. Cherry, F. (2016). *Handout for CSOs on Advocacy and Lobbying*. Posjećeno dana 14.09.2023. na mrežnoj stranici: <https://www.interarts.net/descargas/interarts2752.pdf>
15. Coll, F., & Adriaensen, J. (2020). Lobbying the state or the market? A framework to study civil society organizations strategic behavior. *Regulation & Governance*, 14(3), 501-513.
16. Consilium Europa, (2023). *The ordinary legislative procedure*. Posjećeno dana 14.09.2023. na mrežnoj stranici: <https://www.consilium.europa.eu/en/council-eu/decision-making/ordinary-legislative-procedure/>.
17. Cornwall, A. (2008). Unpacking “Participation”: models, meanings and practices. *Community Development Journal*, 43(4), 269-283.
18. Cuesta, V. (2010). The Lisbon Treaty’s Provisions on Democratic Principles: A Legal Framework for Participatory Democracy. *European Public Law*, 16(1), 123-138.
19. Dahl R.A., Shapiro, I. & Cheibub, J.A. (2003). *The Democracy Sourcebook*. MIT Press
20. Democracy Index,2022., (2023). *Frontline democracy and the battle for Ukraine*. Economist Intelligence.
21. Democracy report 2022., (2022). *Autocratization Changing Nature?* University of Gothenburg: V-Dem Institute.
22. DeWiel, B. (1997). *A Conceptual History of Civil Society: From Greek Beginnings to the End of Marx*. Posjećeno dana 14.09.2023. na mrežnoj stranici: <https://journals.library.ualberta.ca/pi/index.php/pi/article/view/1422>
23. Diamond, L. & Morlino, L. (2005). *Assesing the Quality of Democracy*. Johns Hopkins University Press
24. Divjak, T., & Forbici, G. (2018). *The future evolution of civil society in the European Union by 2030*. Posjećeno dana 14.09.2023. na mrežnoj stranici: https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/files/the_future_evolution_of_civil_society_in_the_eu_by_2030.pdf

25. Ehrenberg, J. R. (2017). *Civil Society: The Critical History of an Idea*. NYU Press.
26. Edwards, M. (2004). *Civil Society*. Cambridge: Polity Press.
27. Enjolras, B., Salamon, L.M., Sivesind, K.H. & Zimmer, A. (2018). *The Third Sector As A Renewable Resource for Europe*. London: Palgrave Macmillan.
28. European Civic Forum. (2019). *ECF Activity Report*. Posjećeno dana 10.09.2023. na mrežnoj stranici: <http://civic-forum.eu/wp-content/uploads/2019/05/ECF-activity-report.pdf>
29. European Commission. (2023). *Transparency Register*. Posjećeno dana 15.09.2023. na mrežnoj stranici: <https://ec.europa.eu/transparencyregister/public/homePage.do:25/07/2023>
30. European Parliament, (2017). *Shrinking space for civil society: the EU response*. Posjećeno dana 10.09.2023. na mrežnoj stranici: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/578039/EXPO_STU%282017%29578039_EN.pdf
31. FHI 360, (2021). *2021 Civil Society Organization Sustainability Index*. Posjećeno dana: 10.09.2023. na mrežnoj stranici: <https://www.fhi360.org/>
32. Fordham University, (2000). *Pericles Funeral Oration from Thucydides, The Peloponnesian War*. Posjećeno dana 17.7.2023. na mrežnoj stranici: <https://sourcebooks.fordham.edu/ancient/pericles-funeralspeech.asp>
33. Garcia, L. B. (2010). From Civil Dialogue to Participatory Democracy: The Role of Civil Society Organisations in Shaping the Agenda in the Debates on the European Constitution. *Journal of Contemporary European Research*, 6(1), 85-106.
34. Gagnon, J-P. & Chou, M. (2015). Putting Participation on Stage: Examining Participatory Theatre as an Alternative Site for Political Participation. *Policy Studies*, 36(6), 607-622.
35. Greenwood, J. (2007). Organized civil society and democratic legitimacy in the European Union. *British Journal of Political Science*, 37(2), 333-357.
36. Greenwood, J. (2017). The European Citizens' Initiative: the territorial extension of a European political public sphere? *European Politics and Society*, 18(2), 166-181.

37. Hierlemann, D., Roch, S., Butcher, P., Emmanouilidis, J.A., Stratulat, C. & De Groot, M. (2022). *Under Construction: Citizen Participation in the European Union*. Verlag Bertelsmann Stiftung.
38. Hoeksma, J. (2022). Beyond the EU's democratic deficit: From union of states to European democracy. *European View*, 21(2), 178–185.
39. Innerarity, D. (2018). *Democracy in Europe: A Political Philosophy of the EU*. London: Palgrave Macmillan.
40. Jančić, D. (2023). *The Changing Role of Citizens in EU Democratic Governance*. London: Hart Publishing.
41. Johansson, H., & Kalm, S. (2015). *EU Civil Society – Patterns of Cooperation, Competition and Conflict*. London: Palgrave Macmillan
42. Kohler-Koch, B., Quittkat, C., Buth, V., & Altides, C. (2013). *De-Mystification of Participatory Democracy: EU-Governance and Civil Society*. Oxford: Oxford University Press.
43. Kohler-Koch, B., Buth, V. (2009). *Civil society in EU governance: lobby groups like any other?* Bremen: TranState working papers.
44. Karp, D., R., & Sullivan, W. M. (1997). *The Idea of Civil Society: Scholarship and Debate*. Smith Richardson Foundation, Westport, CT.
45. Kriesi, H. (2020). Is There a Crisis of Democracy in Europe? *Politische Vierteljahresschrift*, 61(9), 237-260.
46. Kröger, S. (2016). *Nothing but consultation: The place of organised civil society in EU policy-making across policies*. Posjećeno dana 20.09.2023. na mrežnoj stranici: <http://www.connex-network.org/eurogov/pdf/egp-connex-C-08-03.pdf>
47. Kutay, R. A. (2011). *A Critical Assessment of the European Commission's Civil Society Discourse and Social Platform of European NGOs*. Middle East Technical University.
48. Lenaerts, K. (2012). *Exploring the Limits of the EU Charter of Fundamental Rights*. Cambridge University Press.
49. Lindberg, L. N., & Scheingold, S. A. (1970). *Europe's Would-Be Polity; Patterns of Change in the European Community*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.

50. Lindgren, K-O. & Persson, T. (2011). *Participatory Governance in the EU: Enhancing or Endangering Democracy and Efficiency?* London: Palgrave Macmillan.
51. Lukšić, A., & Bahor, M. (2007). Koncepti demokracije u Europskoj uniji. *Anali Hrvatskog političkog društva: časopis za politologiju*, 3(1), 149-176.
52. Mahoney J. & Rueschemeyer D. (2003). *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences*. Cambridge University Press.
53. Marxsen, C. (2015). *What Form of Government for the European Union and the Eurozone?* Oxford: Hart Publishing.
54. Mavee, S.E.A., 2022. *The Relevance of Civil Society Participation in Democratic Governance*. Posjećeno dana 28.09.2023. na mrežnoj stranici: https://journals.co.za/doi/pdf/10.10520/ejc-adminpub_v30_n3_a11
55. Michel, H. (2005). *Changing Images of Civil Society: From Protest to Governance*. Routledge.
56. Munta, M. (2015). Organizacije civilnog društva u pohodu na Bruxelles: slučaj Europskog gospodarskog i socijalnog odbora. *Političke analize*, 22(6), 51-60.
57. Munta, M. (2017). Europski gospodarski i socijalni odbor: Kula od karata ili utvrda civilnog društva?. *Politička misao*, 54(3), 30-62.
58. Odugbemi, A. (2008). *Public Opinion, the Public Sphere, and Quality of Governance: An Exploration*. Washington, D.C.: The World Bank.
59. Organ, J., & Alemanno, A. (2021). *Citizen Participation in Democratic Europe: What Next for the EU?* ECPRS Press.
60. Posavec, Z. (1990). Konceptija društvenog ugovora J. J. Rousseaua. *Politička misao*, 27(4), 46-56.
61. Pretty, J. (1995). The many interpretations of participation. *Journal of Leisure Research*, 27(3), 213-219.
62. Quittkat, C. (2013). New instruments serving democracy. Do online consultations benefit civil society? U: B. Kohler-Koch & C. Quittkat (ur.), *Demystification of Participatory Democracy: EU Governance and Civil Society* (str. 85–113). Oxford: Oxford Scholarship Online.
63. Reesse-Schafer, W. (2004). Civilno društvo i demokracija. *Politička misao*, 41(3), 65-79.

64. Scholte, J. A. (2002). Civil Society and Democracy in Global Governance. *Global Governance*, 8(3), 281–304.
65. Segers, M. (2013). *Journey to the Continent*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
66. Shahin, J. (2013). *The impact of the crisis on civil society organisations in the EU: risks and opportunities*. Posjećeno dana 28.07.2023. na mrežnoj stranici: https://ec.europa.eu/citizenship/pdf/eesc_qe-32-12-548-en-c_en.pdf
67. Smith, G. (2009). *Democratic Innovations: Designing Institutions for Citizen Participation*. Cambridge.
68. Stiftung Mercator, (2022). *An EU Strategy for Civil Society: Recognition, Inclusion and Protection*. Posjećeno dana:14.09.2023. na mrežnoj stranici: <http://stiftung-mercator.de>
69. Timmermans, C. W. A. (2008). Genesis and development of the European Communities. U: P. J. G. Kapteyn & P. VerLoren van Themaat (ur.), *The Law of the European Union and the European Communities* (str. 1–51). Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International.
70. Van Deth, J. (2008). European civil society: the empirical reality in the multi-level system of the EU. U: B. Kohler-Koch & sur. (ur.), *Opening EU-governance to civil society: gains and challenges* (str. 325-348). Mannheim: The CONNEX Report Series
71. Van Rooy, A., 2004. *The Global Legitimacy Game*. London: Palgrave Macmillan
72. Vandor, P., Traxler, N., Millner, R. & Meyer, M. (2017). *Civil Society in Central and Eastern Europe: Challenges and Opportunities*. Vienna: ERSTE Foundation
73. Weale, A. (1999). *Democracy*. London: Palgrave Macmillan.
74. Weale, A. (2007). *Democracy*. London: Macmillan Education.
75. Weiler, J. H. H. (1991). The Transformation of Europe. *The Yale Law Journal*, 100(8), 2403-2483.
76. Wiede, T. (2021). *What role do Online Consultations (OCs) of the European Commission play in interest representation of civil society at the European level?* Berlin: Otto-Suhr-Institut für Politikwissenschaft.

77. World Bank. (2007). *Consultations with Civil Society: A Sourcebook*. Posjećeno dana 01.09.2023: na mrežnoj stranici: https://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/Civil%20Society/csodocuments/ConsultationsSourcebook_Feb2007.pdf
78. World Economic Forum (2018). *Who and What is "Civil Society"?* Posjećeno dana 28.09.2023. na mrežnoj stranici: <https://www.weforum.org/agenda/2018/04/what-is-civil-society/>
79. Zeegers, N. (2016). Civil Society Organizations' Participation in the EU and Its Challenges for Democratic Representation. *Politics and Governance*, 4(4), 27-39